

LUNDS UNIVERSITET

Centrum för teologi och religionsvetenskap

Du sänder mörker

En jämförande studie av Psalm 104 och Akhenatons solhymn

Christian Sturesson

Höstterminen 2013

Teologi: Gamla testamentets exegetik

Examensarbete för magisterexamen

TEOM51, 15 hp

Handledare: Fredrik Lindström

Examinator: Samuel Byrskog

Abstract

Ever since archeologists opened the resting place of Pharaoh Akhenaton (14th century B.C.) at Tel el-Amarna in the late nineteenth century there has been discussions on whether “The Great Hymn to Aten” – which was discovered there – has in some way influenced Psalm 104 in the Psalter of the Old Testament. It was suggested that the Great Hymn to Aten has had a direct literal influence on the psalm, but today's scientists would rather say that the influence (if there is any) is more of a general nature.

This essay focuses on each text's theological motifs and how they relate to their tradition history, but also how they relate to each other. The Great Hymn to Aten stands in a tradition of Egyptian religion where worshipping of the sun is a common motive, and the psalm stands in the tradition of the Old Testament where worshipping of other deities than JHWH is forbidden and considered idolatry. Since it's considered almost an axiom that the hymn has made an impact on the psalm there is certainly a need for investigating how each text's theological motifs relate to each other, and not only to their own tradition.

In conclusion, the theological motifs in the two texts are not consistent in their theological view of how the creator relates to his creation. There are several important differences that must be valued – if we assume that the hymn in one way or another influenced the psalm – as deliberate contrasting theological points of view in the psalm. The question whether these contrasts are polemics directed towards the Great Hymn or Akhenaton (from the psalmists point of view), or if they are more of general character depends on how the two texts relate to each other. A general character of the influence is the more likely.

Keywords: Psalm 104, Great Hymn to Aten, Akhenaten, Old Testament and Egyptian religion

Innehållsförteckning

Inledning	5
1.1 Inledande ord	5
1.2 Syfte och frågeställning	5
1.3 Historisk bakgrund: Akhenaton	6
1.3.1 Historisk bakgrund: Amarnabreven	8
1.4 Forskningsöversikt	8
1.5 Metod	11
1.6 Primärkällorna	12
1.6.1 Psalm 104	12
1.6.2 Akhenatons solhymn	16
Analys	21
2.1 Psalm 104 teologiska särdrag i de parallella styckena	21
2.1.1 Ljus och mörker, vilddjuren och människan v. 20–22	21
2.1.2 Människans arbete v. 23	26
2.1.3 JHWHs vishet manifesteras genom skapelsen v. 24	30
2.1.4 Havets väldighet, skeppen och Leviatan v. 25–26	31
2.1.5 Hela skapelsen försörjs av JHWH v. 27–28	35
2.1.6 JHWHs ansikte och ande v. 29–30	37
2.2 Akhenatons solhymn i förhållande till Ps. 104	39
2.2.1 Nattens mörker och hot: 11–20	40

2.2.2 Atons storhet och transcendens: 52–53	42
2.2.3 Havet och skeppen: 37–40	44
2.2.4 Allt är beroende av Aton: 97–102	46
Avslutning	49
3.1 Slutsats	49
3.2 Avslutande diskussion	50
Litteraturförteckning	52

Inledning

1.1 Inledande ord

Vid en första anblick var Psalm 104 "bara" en av alla psalmer jag översatte när jag höll på med studier på avancerad nivå i gammaltestamentlig exegetik. Den avhandlade skapelsen, rätt och slätt. Inget förbund, inga profeter och ingen orättvisa som skulle slås ner av JHWHs rättfärdighet (möjligen med undantag för psalmens allra sista vers). Psalmen ger uttryck för en skapelse som är god och välordnad, det finns rum för människor, djur och växter. Det finns inget syndafall och hela skapelsens kretslopp (även döden) är ett vittnesbörd om dess skapares vishet, inte ens Leviatan är den farliga mytologiska drake såsom jag lärt känna den i andra bibeltexter, här är den Guds badanka.

En av Ps. 104 aspekter som tagit mest uppmärksamhet bland forskare är dess likheter med en egyptisk hymn känd som Akhenatons solhymn. Vid en direkt jämförelse mellan de båda dokumenten är det svårt att inte konstatera att likheterna är slående. Samtidigt finns det också väsentliga skillnader. Att Ps. 104 som tros ha influerats av en hymn som hyllar en solgud väljer att beskriva himlakropparna som inordnade i ett system som skapats av Gud är anmärkningsvärt. Detta anmärkningsvärda fick mig att se psalmen i nytt ljus. I relation till solhymnen tror jag det finns mer av det jag saknade när jag först studerade den.

Denna uppsats behandlar huvudsakligen de passager där Ps. 104 och Akhenatons solhymn påminner alldeles särskilt om varandra, men fokus ligger på att i dessa passager och i de bägge texterna i övrigt låta ljus falla på det som är säreget för Ps. 104 i förhållande till Akhenatons solhymn, och i förhållande till de skapelsetraditioner som finns i Gamla testamentet.

1.2 Syfte och frågeställning

Uppsatsens syfte är att diskutera relationen mellan Ps. 104 och Akhenatons solhymn utifrån teologiska teman och motiv. Syftet är också att diskutera hur båda texterna förhåller sig till de

traditioner de själva är en del av, i solhymnens fall den egyptiska religiösa tradition som föregår Akhenaton, och i psalmens fall skapelsetexter inom Gamla testamentet. Utifrån antagandet att Akhenatons solhymn har en direkt litterär, eller indirekt influens av något slag på Ps. 104, vilket har lett till att delar av psalmen påminner om solhymnen, ställer jag mig följande frågor:

- Finns det i Ps. 104 utsagor som teologiskt kontrasterar den tradition solhymnen ger uttryck för?
- Är psalmens teologiska utsagor om skapelsen i koherrens med andra gammaltestamentliga skapelsetexter, eller kontrasterar Ps. 104 andra skapelsetexter i Gamla testamentet?
- Finns det väsentliga skillnader mellan Akhenatons solhymn och Ps. 104 med avseende på kontext, funktion och teologi som påverkar diskussionen om texternas likheter och eventuella beroende i en riktning där diskrepansen dem emellan ökar?

1.3 Historisk bakgrund: Akhenaton

År 1370 f.v.t. tillträdde Amenhotep IV som medregent till sin far Amenhotep III (1397-1360 f.v.t.) på den egyptiska tronen. Denne har tillskrivits rollen som den viktiga reformatorn i den religiösa förändring mot ett mer monoteistiskt tänkande som skedde i området under hans regeringstid. Huruvida det verkligen religiöst annorlunda tankesättet började med honom, eller om hans drastiska ageranden till förmån för den nya kulten var en konsekvens av en tidigare påbörjad reform är inte helt klart. D. Winton Thomas hävdar att flera bevis pekar på att reformen startade tidigare, under regenten Thutmose IV (1411-1397 f.v.t.). Vad som då anses troligt är att flera olika egyptiska gudar fusionerats tillsammans med solguden Re. Huruvida detta resulterade i dyrkandet av den gudom som Amenhotep senare kom att kalla Aton är svårt att säga.¹ Centralt för den nya kulten var att Aton manifesterades genom den fysiska soldisk som varje dag syntes på himlen och upprätthöll livet på jorden. Andra bilder, idéer och manifestationer av Gud förbjöds, och detta bekräftas av de illustrationer och dylika fynd som hittats och kan dateras till Amenhotep IIIs regeringstid.² Om det skedde en förändring i det religiösa livet i Egypten under Thutmose IVs tid är det alltså troligt att det finns en koppling till Amenhotep IVs reform och att denne någon gång innan påbörjandet av reformen anslöt sig till den nya kulten och utvecklade den, snarare än startade den.

1 Donald B. Redford, *Akhenaten: The Heretic King* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1984), 170. Begreppet Aton betyder ”disk” eller ”cirkel” i allmänhet och användes troligen tidigt (långt före Akhenaton) som en benämning på solen.

2 D. Winton Thomas (red), *Documents from Old Testament Times* (London: Thomas Nelson and Sons Ltd 1958), 142.

Egyptens statsgud var vid Amenhotep IVs tillträdande till makten Amun-Re. De präster som tjänade Amun-Re hade en stark kult kring sig, och stora ekonomiska tillgångar, vilket gjorde dem till ett hot mot den centrala statsmakten i Egypten. Den religiösa reformen hade alltså även en politisk dimension: prästerna som tjänade statsguden attackerades av Amenhotep, och deras helgedomar förstördes. För att ytterligare skada kulten lät Amenhotep stryka namnet Amun ur sin fars kungliga titel (gudomen förknippades med den/det som bar dess namn) och själv bytte han namn till Akhenaton, ett namn som betydde ”den som är välgörande för Aton”. Huvudstaden Thebe övergavs av hovet och nytt fäste blev istället Akhetaton: ”Atons horisont”, belagt vid nuvarande Tell el-Amarna.³

Utöver sitt förföljande av statskultens anhängare försökte Akhenaton även bekämpa andra kulter, dock inte med samma nit. Detta problematiserar idén om att han var ”världens första monoteist”⁴ då hans reform inte bara hade politiska intentioner (vilket i och för sig inte är ett argument mot att han var monoteist) utan var särskilt fientligt inriktad mot en av många egyptiska kulter. Dessutom uttrycker Akhenaton i sin hymn riktad till Aton även hängivenhet till andra gudomar, dels genom att nämna dem vid namn,⁵ men framförallt genom att dessa gudomars egenskaper projiceras på Aton.⁶ I Egypten hade faraon gudomlig status, något som Akhenaton inte lika ihärdigt ville reformera och som problematiserar bruket av att kalla hans reform monoteistisk. Akhenatons reform kostade det dåtida Egypten mycket av sin makt, och den Atonhängivna kulten glömdes bort inte långt efter att Akhenaton dog.⁷

Även om den av Akhenaton påbjudna kulten inte var monoteistisk såsom i den bibliska exilens eller den moderna västerländska meningen så behöver inte idén om faraos gudomliga status motsäga det monoteistiska i den nya kulten. Egyptierna kunde bara nå Aton genom sin hängivenhet till Akhenaton, som i sin tur var helt dedikerad till den enda gudomen (om vi förutsätter att omnämmandet av andra gudar i solhymnen är ett uttryck för hur Aton representerar det som andra kulter trodde vara andra gudars egenskaper) och dennes kult. Faraos gudomliga status kan ses som en förutsättning för kulten, och att han var förknippad med gudomen innebär inte med nödvändighet att han var en konkurrent eller halvgud, utan den ende gudens medlare.⁸

3 Thomas, *Documents*, 143.

4 Akhenaton har varit föremål för flera romantiserande teorier som bygger på idén om att stora historiska förändringar måste ske genom en ”great man”, snarare än till följd av sociala och politiska faktorer. Se Thomas, *Documents*, 142. Ett praktexempel på ett litterärt verk som är genomsyrat av denna typ av romantisering är Arthur Weigall, *Faraon Akhenaton: den första individen i historien, hans levnad och hans tidevarv* (övers. C. D. Josephson; Stockholm: Geber, 1923).

5 Thomas, *Documents*, 148.

6 Thomas, *Documents*, 149

7 Thomas, *Documents*, 143–145.

8 Kenneth Andersson Kitchen, *Poetry of Ancient Egypt* (Jonsered: Paul Åströms förlag, 1999), 249.

1.3.1 Historisk bakgrund: Amarnabreven

Utöver solhymnen lämnade Akhenaton efter sig de så kallade amarnabreven: diplomatiska brev huvudsakligen från hans tid vid tronen, men även från hans fars. Dessa ger oss insikt om hur förhållande mellan Egypten, andra nationer och vasaller såg ut, samt om militära kampanjer utförda av egyptierna i deras närområde. Breven är skrivna på akadiska. Av breven kan vi lära oss att Egypten hade flera vasaller i det palestinska området och att dessa inte var helt överens inbördes. Bl.a. finns det korrespondens där härskaren över Jerusalem anklagas för illojalitet gentemot det egyptiska centralstyret av en annan palestinsk härskare, och korrespondens där det är Jerusalems härskare som ber om militärt stöd mot andra vasaller som han hävdar vara illojala.⁹ En egyptiskt kulturell influens i palestinaområdet var alltså påtaglig redan under Akhenatons levnadstid, och så var det även innan och efter hans tid som farao. Något medvetet och direkt litterärt beroende mellan Ps. 104 och Akhenatons solhymn är svårt att tänka sig ifall man i det beroendet inte ser några mellanhänder. Akhenaton dog innan ett eventuellt israelitiskt kungarike bildades, och den teologi han lämnade efter sig är inristad i stenväggarna till hans grav och finns inte bland de diplomatiska brev som bevarats, dessutom är de brev som finns bevarade inte av den typen att man med goda argument kan anta att solhymnen ursprungligen skulle kunna finnas bland dem men ha förstörts eller försvunnit. Breven behandlar den egyptiska maktens relation till sina vasaller, militära kampanjer, godstransporter och liknande och är skrivna med specifika ärenden till adressaterna.¹⁰ Om de egyptiska tankegångarna som influerat Ps. 104 spridit sig till det palestinska området under eller strax efter Akhenatons tid föregår de i så fall ett eventuellt bildande av en israelitisk monarki och en kult tillägnad JHWH såsom vi känner den genom framförallt det deuteronomistiska historieverket. Gällande Akhenatons tid och tiden strax innan och strax efter kan vi i och med Egyptens dominanta ställning i närområdet fastslå att den sfär inom vilken Ps. 104 tillkommit definitivt präglades, eller influerades starkt av egyptisk kultur.

1.4 Forskningsöversikt

1894 kom den första översättningen av solhymnen efter att den hittats vid Tell el-Amarna, denna var på latin och författad av James Henry Breasted. En engelsk översättning, gjord av Francis Llewellyn Griffith släpptes 1896 i boken *History of Egypt* och därefter följde flertalet översättningar

9 J. Maxwell Miller & John H. Hayes, *A history of Ancient Israel and Judah* (Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press, 2006), 31–33.

10 Nadav Na'aman, *Canaan in the Second Millenium: Collected Essays Volume 2* (Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 2005), 27.

på engelska såväl som tyska, där flera författare hävdade likheter mellan solhymnen och Ps. 104. Pionjärerna för forskningen kring solhymnens förhållande till Ps. 104 inom den gammaltestamentliga forskningen var Hermann Gunkel och Hugo Greßmann. Gunkel menade att A. Ermans tyska översättning från 1904 visade på allmänna likheter mellan vad han kallade ”amarnaepokens diktning” (där solhymnen ansågs ingå) och med gamla testamentets psalmer, och likheterna var särskilt tydliga mellan solhymnen och Ps. 104. Även Greßmann trodde på någon slags influens och menade att solhymnen bör ha varit väl spridd i den syriska och feniciska sfären och därigenom ha nått den hebreiske psalmförfattaren. H. J. Breasted menade att Akhenatons karaktär var unik: han representerade historiens äldsta traditionsled inom religion samtidigt som han var historiens första religiösa reformator,¹¹ och enligt Annette Krüger att den ”noterbara likheten” mellan Ps. 104 och solhymnen berodde på ett direkt litterärt beroende.¹²

Forskningen fortsatte under första världskrigets tid i en riktning där ett direkt litterärt beroende texterna emellan förutsattes. Följande citat är signerat A. Weigall:

Inför denna anmärkningsvärda likhet kan man knappt tvivla på, att det finnes ett direkt samband mellan de två verken, och man måste fråga, om Achnatons hymn och den hebreiska psalmen båda äro härledda ur en gemensam syrisk, källa, eller om psalmen CIV härleder sig från ett Achnatons originalpoem. Men i betraktandet av Achnatons egendomliga begåvning och originalitet, synes det sannolikt, att han är den ursprungliga författaren till denna pärla bland psalmer.¹³

Även bland tyska forskare såsom Hans Schmidt levde idén om att författaren till Ps. 104 var direkt influerad av den Egyptiska hymnen.¹⁴

Under början av 1900-talets andra hälft började idén om en direkt influens luckras upp. Istället såg man hur solhymnen kunde ha influerat Ps. 104 med särskilt stoff och med vissa teman. Hans-Joachim Kraus skriver:

Very likely we must assume that the cities of Palestine of the bronze age were well acquainted with the Egyptian ideas of the Amarna time. It is conceivable that elements of the Akhenaton hymn impinged first on the Canaanite songs that praise the ”God Most High” and the ”Creator” (cf. Gen. 14:19). Israel would then have assimilated these materials and motifs.¹⁵

En bland moderna forskare unik hållning är att det kulturella utbytet mellan Egypten och Israel skulle skett under den israelitiska kungatiden. Detta hävdar Moses Buttenwieser i sin argumentation för att det funnits ett direkt kulturellt och ekonomiskt utbyte mellan nationerna Israel och Egypten,

11 von J.H. Breasted, *Geschichte Ägyptens* (övers. Dr. Hermann Ranke; Berlin: Verlag von Karl Curtius, 1910), 307

12 Annette Krüger, *Das Lob des Schöpfers: Studien zu Sprache, Motivik und Theologie von Psalm 104* (Neukirchen-Vlyun: Neukirchener Verlag 2010), 3–4.

13 Weigall, *Achnaton*, 112.

14 Krüger, *Schöpfers*, 5.

15 Hans-Joachim Kraus, *Psalms 60-150: A commentary* (övers. Hilton C. Oswald; Minneapolis: Augsburg Fortress 1989), 298.

som förklarar likheterna mellan solhymnen och psalmen.¹⁶

Den nyare forskningen utgår mångt och mycket från resultatet av formkritiska analyser, särskilt bidragande har Frank Crüsemann varit. Denne menade att den inledande och avslutande uppmaningen att ”lova Herren” är det enda verkligt ursprungliga i Ps. 104. Utöver detta finns det i psalmen två delar som grundar sig på varsin källa. I v. 2b–4, 5, 10–19 och 32 är verben particip, vilket enligt Crüsemann tyder på en influens från ”omvärlden”. Skiftningen mellan att tala om Gud i andra och tredje person menar han också är något typiskt egyptiskt. V. 20–30 påminner i sin tematik mer om solhymnen och där finns den andra källan.¹⁷

Crüsemann har dock kritiserats för sina så definitiva slutsatser kring psalmens källor och uppdelning. Odil Hannes Steck poängterade hur v. 7–9 är väldigt ”oegyptiska” och att det därför vore problematiskt att anta att en så stor del av psalmen som v. 20–30 är direkt tagna från en homogent egyptisk källa och placerade intill v. 7–9. Eckhard von Nordheim är också kritisk mot Crüsemanns slutsatser och menar att v. 1b-19 och 32 inte så kategoriskt representerar en enda tradition utan flera, och troligen kan man hitta flera traditioner även i v. 20–30. Denne menar också att det inte är unikt för solhymnen eller egyptisk litteratur att skifta mellan att tala om Gud i andra och tredje person.¹⁸

Dagens forskning domineras inte av försök att bevisa ett direkt litterärt beroende mellan Ps. 104 och solhymnen. Istället ser man den egyptiska influensen över psalmen utifrån ett vidare perspektiv, där det med stor sannolikhet har funnits en kananeisk ”mellanhand”. Egyptiska tankegångar har influerat det palestinska området som helhet, och i den mångkulturella sfär som området var har Ps. 104 någon gång författats som en hymn riktad till JHWH. Jan Assmans ord, återgivna av Krüger, får sammanfatta det nutida forskningsläget: ”We therefore do not postulate that the poet of Psalm 104 deliberately used an Egyptian model for the third part of his text. What he took, rather, was a Canaanite model, which in turn was based on Akhanyati's hymn.”¹⁹

Det senaste stora bidraget till forskningen om relationen mellan solhymnen och Ps. 104 kommer från Krüger i form av en monografi vid namn *Das Lob des Schöpfers*. I denna undersöker hon relationen mellan de bägge dokumenten utifrån Ps. 104 språk, motiv och teologi. Krüger menar att ett litterärt beroende de bägge texterna emellan inte kan fastläs utifrån de likheter som finns i framförallt v. 20–30 i Ps. 104 och valda delar av solhymnen. Snarare har Ps. 104 influerats av den

16 Krüger, *Schöpfers*, 6–7.

17 Frank Crüsemann, *Studien zur Formgeschichte von Hymnus und Danklied in Israel* (Neukirchen-Vlyun: Neukirchener Verlag 1969), 307–309.

18 Krüger, *Schöpfers*, 7–8.

19 Krüger, *Schöpfers*, 8–9. Krüger hämtar citatet från J. Assmann, *Akhanyati's Theology of Light and Time* (Jerusalem: Israel Academy of Sciences and Humanities, 1992), 168.

mångreligiösa omgivning som präglade det område där den tillkommit.²⁰

1.5 Metod

Denna uppsats är en traditionshistorisk analys med särskilt fokus på de bägge texternas teologiska teman och motiv. Jag fokuserar på de bägge texterna var för sig och hur teman och motiven fungerar i deras respektive traditionshistoria. I fallet med Ps. 104: gammaltestamentliga texter som berör samma teman och motiv, och i solhymnens fall: de teman och motiv inom egyptisk religion som föregår Akhenaton. Analysen består huvudsakligen av en jämförelse mellan texternas teman och motiv för att försöka se huruvida dessa är kompatibla med varandra, eller om de kontrasterar varandra teologiskt. Mitt tillvägagångssätt är en s.k. närläsning av bägge texterna var för sig med särskilt fokus på de passager som av forskare ansetts vara parallella texterna emellan, där har även relevanta slutsatser om texternas form och struktur påvisats. Jag har gjort en del textkritiska anmärkningar när det är av särskild vikt för förståelsen av texten, men dessa är ett fåtal. Jag instämmer i Odil Hannes Stecks definitioner av ovan nämnda metoder.²¹ I fallet med Akhenatons solhymn är vissa sociologiska aspekter av textens tillkomst nödvändiga att ta upp då den reform Akhenaton genomförde även hade ett politiskt djup.²²

Analysens jämförelse syftar till att ge en bättre förståelse av båda texterna var för sig. Jämförelsen texterna emellan motiveras utifrån den forskningshistorik som föregår denna uppsats där forskare undersökt och ofta påstått att det finns ett beroende mellan texterna, ett beroende som motiverats utifrån texternas likheter. Jämförelsen mellan texternas teologiska teman och motiv avslöjar, eller ger ledtrådar om huruvida de olika temana och motiven i respektive text skulle kunna stå i ett gemensamt traditionsled, eller om de med sannolika skäl inte kan tänkas göra detta. Den traditionshistoriska analysen går alltså i denna uppsats i två led: en ”närliggande” traditionshistoria där båda texternas traditionshistoria utreds, samt en mer ”övergripande” traditionshistoria där frågan om texternas teologiska utsagor kan säga oss något om huruvida de står i ett gemensamt traditionsled eller inte.

20 Krüger, *Schöpfers*, 448.

21 Odil, Hannes Steck. *Old Testament Exegesis: A Guide to the Methodology* (övers. James D. Nogalski; Atlanta, Georgia: Scholars Press, 1995), 39–47, 99–125, 127–149.

22 Walter Brueggemann, *Theology of The Old Testament: Testimony, dispute, advocacy* (Minneapolis: Fortress Press, 1997), 51. Norman K. Gottwald poängterade att Gamla testamentet måste förstås utifrån hur texterna använts för att stärka världsliga maktanspråk, i min uppsats blir den insikten istället relevant i analysen av Akhenatons solhymn.

1.6 Primärkällorna

Uppsatsen primärkällor är Ps. 104 och Akhenatons solhymn. När jag citerar psalmen använder jag huvudsakligen Bibel 2000s översättning, och när det har särskild relevans för förståelsen kommenterar jag den masoretiska grundtexten. I läsningen av Akhenatons solhymn har jag jämfört en del olika översättningar men inte funnit något som indikerar att skulle finnas några större meningsskiljaktigheter i hur den ska översättas.²³ Då det refereras till D. Winton Thomas översättning i delar av min sekundärlitteratur, samt att boken där den återfinns är gjord i ett smidigt format och har en tydlig versindelning till solhymnen har jag valt att använda dess översättning. Thomas bok har också av de böcker jag sett i ämnet mest kommentarer till texten, och mest utförlig historisk redovisning av hymnens kontext. Thomas översättning innehåller inte hymnens avslutning (som inte tros vara en del av den egentliga hymnen utan ett tillägg gjort vid, eller efter Akhenatons begravning) som huvudsakligen består av hyllningar till Akhenaton, hans familj och dynasti, vilka kan vara inkluderade i andra översättningar av hymnen. Detta avslutande avsnitt är inte väsentligt för min analys och kommer därför inte infogas från någon annan översättning.

1.6.1 Psalm 104

Bland forskare i allmänhet, och bland moderna forskare i synnerhet väljer man oftast genrebeteckningen ”hymn” som en beskrivning av Ps. 104, med enda specificeringen att det är en skapelsehymn. Samtliga kännetecken för hymnen, som enligt Krüger en gång utarbetats av Hermann Gunkel finns representerade: uppmaning till lovprisning (v. 1a), ett stycke om JHWHs härlighet eller mäktiga egenskaper (v. 1a–2a), beskrivning av JHWHs handlingar, i detta fall hur han ordnat skapelsen (v. 2ab–30) uttryckt genom psalmistens lovsång, och en avslutande del (v. 33–34) som talar om psalmistens sång och eventuella musicerande till JHWHs ära.²⁴ Psalm 104 är en lovpsalm med särskilt fokus på skapelsen, enligt både Kraus och Goldingay en individuell sådan, där Goldingay gör en gardering mot att den individuella uppmaningen till att lova JHWH i slutet riktar sig till ett kollektiv. De individuella dragen är tydligast i v. 1, v. 33 och v. 35 där psalmisten uttrycker en uppmaning och en önskan om att lovsjunga JHWH.²⁵

De inledande orden som översatts till ”lova Herren min själ” är välkända och välanvända inom

23 Utöver *Documents* har jag även läst översättningar av solhymnen i följande verk: James B. Pritchard. *Ancient Near Eastern texts relating to the Old Testament* (Princeton New Jersey: Princeton University Press, 1995). Kenneth Andersson Kitchen, *Poetry of Ancient Egypt* (Jonsered: Paul Åströms förlag, 1999). Miriam Lichtheim, *Ancient Egyptian literature Vol II: The New Kingdom* (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1976).

24 Krüger, *Schöpfers*, 84.

25 Kraus, *Psalms*, 297–298 & John Goldingay, *Psalms Volume 3: Psalms 90–150* (Grand Rapids, Michigan: Baker Academic, 2008), 181.

flera nutida kyrkliga och liturgiska sammanhang, men värt att notera är att i Gamla testamentet återfinns de enbart i denna psalm och i Ps. 103. Psalmens övergripande tema är hur JHWH ordnat hela skapelsen så att den är väl fungerande och väl sammanhängande, samt dess totala beroende av sin skapare. Det finns passager som forskare kopplat samman med Gen. 1, men också med syndafloden. Likheter med Akhenatons solhymn och kananeisk kaoskampsteologi har noterats och blivit föremål för omfattande forskning, något som jag ägnar särskild uppmärksamhet i denna uppsats.²⁶

Psalmens struktur

Inledningen av psalmen (v. 1–4) har särskilt fokus på JHWH själv och dennes ”natur”. JHWH beskrivs med hjälp av naturfenomenen som eld, vind och moln, och han sägs ha sin boning ”ovan skyn”. Denna del är den enda i psalmen där JHWH har någon antagonist, och det är urhavet eller avgrunden som tvingats ge vika för JHWHs rytande. Senare i psalmen har havet och vattnet neutraliserats och mist den makt de inledningsvis innehar.²⁷

Det stora centrala stycket i psalmen (v. 4–24) beskriver skapelsen och allt vad den rymmer, hur detta hänger samman och hur man kan ana JHWHs vishet i skapelsens skönhet. Vattnet rinner fram som källor så att djuren kan dricka, fåglarna häcka och växterna växa. Växterna ger i sin tur skörd åt människan, samt mat till hennes boskap, men även vin och olja; saker som går utöver de allra nödvändigaste behoven för människan. Här beskrivs också himlakropparna, skapade och underordnade JHWH så att dygnsrytmen har sin gång och så att alla levande varelser vet när deras tid är inne.²⁸

I sista delen av psalmen (v. 25–30) återkommer vattnet (v. 25) för tredje gången, denna gång som det ”våldiga havet”. Även här, liksom i v. 10–13 väcker det positiva känslor hos psalmisten, trots den inledande kaoskampen. Havet vimlar av djur, och skeppen färdas där i olika riktningar. Denna passage är särskilt speciell då det är det enda stället i Gamla testamentet Leviatan omnämns i vänliga ordalag, och dessutom som skapad av JHWH. Slutligen konstaterar psalmisten att hela skapelsen är totalt beroende av sin skapare, tar han sin ande från den så dör allt levande och blir mull.²⁹

26 Kraus, *Psalms*, 298–299 & Goldingay, *Psalms*, 181–182.

27 Kraus, *Psalms*, 300.

28 Kraus, *Psalms*, 300–301.

29 Kraus, *Psalms*, 303.

Traditionshistoria och datering

Enligt Levenson överensstämmer den ordning i vilken allting skapas i Gen. 1 tillräckligt bra med den ordning i vilken allting nämns i Ps. 104 för att man ska kunna utesluta att denna överensstämmelse är till följd av en tillfällighet. Ps. 104 verkar också uppfylla en slags förväntan som åläggs alla varelser i Gen. 1: att uppfylla jorden. V. 24 i psalmen berättar att ”jorden är *full* av vad du (JHWH) skapat”, vilket påminner om den uppmaning JHWH ger djuren och människan i Gen. 1:22 och 1: 28 att föröka sig och *uppfylla* jorden. Det verb som används i samtliga passager är *מלא*.³⁰

Den väsentliga skillnaden mellan texterna är vad de faktiskt beskriver. Gen. 1 beskriver tillståndet före det att JHWH påbörjade sin skaparakt till det att allting skapades, och har sin fortsättning vidare in i syndafallet i Gen 2, och 3, som en förklaring till hur tillvaron ter sig. Ps. 104 beskriver världen såsom psalmisten ser och upplever den, och hur han utifrån den kan dra ”slutsatser” om JHWH. Dessa slutsatser uttrycker han genom lovsång, som enbart bär positiva konationer. Gen. 1 är en skildring där alla händelseförlopp följer varandra kronologiskt utan någon personlig röst medan Ps. 104 är en lovpsalm där författarens egen röst hela tiden inskjuter hur fantastiskt allt som JHWH gjort är.³¹

Det är troligtvis i ovan nämnda skillnader som frågan om psalmens datering har sina svar. Levenson menar att Leviatan egentligen är närvarande i bägge texterna, men att den i Gen. 1 är en del av תנין (havsdjuren) och mist sitt namn för att ytterligare demytologiseras.³² Troligen är den passage där Leviatan nämns vid namn äldre än den där han blivit så förminskad att han är en bland andra havsdjur, även om han också i Ps. 104 förminskats från den figur han är i den ugaritiska kaoskampsmytologin. Avsaknaden av sabbaten i Ps. 104, samt avsaknaden av skapelsens samklang med veckorytmen tyder också på att författaren inte känt till dessa teman och därför måste ha föregått dem, med tanke på deras status inom senare hebreisk religion.³³ Vinet, oljan och brödet som nämns i v. 15 är något utöver det allra nödvändigaste för att överleva, en slags lyx som inte har någon parallell i Gen 1. Istället påminner passagen mer om Ps. 23:5b: ”... du smörjer mitt huvud med olja och fyller min bägare till bredden”.³⁴ Denna lyx, som vinet och oljan är, skulle understödja en datering där livet i Israel florerar och där psalmisten inte upplever det som att menigheten lever under hot.

30 Jon D. Levenson, *Creation and the Persistence of Evil: The Jewish Drama of Divine Omnipotence* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1988), 55–56

31 Levenson, *Creation*, 57–58

32 Levenson, *Creation*, 54–55.

33 Levenson, *Creation*, 59.

34 Krüger, *Schöpfers*, 217–218.

Om Gen. 1 syfte är att förklara varför tillvaron kan vara ond och fientlig så är syftet snarare det motsatta i Ps. 104. Att Gud (אלהים) i Gen. 1 beskrivs som skapare av de stora havsdjuren, och om vi tillsammans med Levenson kan utgå från att detta inkluderar Leviatan är det rimligt att fråga sig av vilken anledning författaren särskilt vill poängtera för "Israel" att Gud besitter sådan kontroll över Leviatan och kaosmakerna. På samma sätt som Israels verkliga monoteism tros ha utvecklats under den tid då de upplevde sig som mest hotade, som en slags trygghet mot en verklighet som snarare talade för att JHWH inte alls var en särskilt mäktig Gud att räkna med, om han ens existerade, finner jag det rimligt att författaren till Gen. 1 här vill inge samma sorts hopp till sina läsare: Gud har makten över kauset, även om det inte verkar så utifrån hur tillvaron ter sig. Förminskandet av Leviatan i Ps. 104 kan då tänkas stå i en tradition som liknar hur Gen 1. förminskar Leviatan till תנין, men det bär (som jag kommer till senare i uppsatsen) allt för positiva konnotationer för att ha samma syfte, det finns en lekfullhet i relationen mellan JHWH och Leviatan som kontrasterar Genesis bombastiska och allvarliga skapelseskildring.

Enligt Krüger är psalmens teologi implicit monoteistisk och därför hemmahörande i exilisk eller efterexilisk tid. I kontrast till Levenson³⁵ tror hon inte att Ps. 104 utgör någon slags förgrund till Gen. 1, utan tvärt om: psalmisten har känt till den skapelseskildring som finns återgiven i Gen. 1 (om än inte i samma form som i kanon) och förhållit sig till denna när han diktat Ps. 104. För att ytterligare stärka argumentet för en yngre datering än Levenson nämner hon följande företeelser som finns i Ps. 104 och som forskningen brukar placera i exilisk/efterexilisk kontext: beskrivningen av hur JHWH "spänner ut himlen som ett tält" i v. 2b, skapelseteologi och utsagor om "jordens grundande" p.g.a. deras universala anspråk, formuleringen "djur i skogen" (v. 20b) som bara finns belagd i två andra texter (Jes. 56:9 och Ps. 50:10), alla varelser som "sätter sitt hopp" till JHWH som tros vara ett yngre språkbruk då verbet שָׁבַר påminner om det arameiska verbet סָבַר, detta tillsammans med idén om att även djuren sätter sitt hopp till JHWH i fråga om att få mottaga föda, att människans beskrivs som återvändande till jorden som mull (och i detta fall även andra varelser) när hon dör, samt omnämmandet av JHWHs רוּחַ som livsuppehållande för allt skapat.³⁶

Bägge "sidor" har starka argument för respektive datering, samtidigt är de inte helt jämförbara då Levensons datering grundar sig på mer övergripande drag i psalmen medan Krüger istället fokuserar på specifika detaljer. Jag vill dock framhålla Leviatans närvaro i texten som en indikation på en utländsk influens som åtminstone vid en första anblick talar om en tradition som är äldre än

35 Levenson, *Creation*, 58–59

36 Küger, *Schöpfers*, 447–448.

exilisk tid, vilket också Krüger betonar.³⁷ Jag finner det rimligt att anta att psalmen grundar sig på traditioner som är äldre än exilisk tid, men att den sammansatts till sin ”slutgiltiga” form i exilisk tid.

1.6.2 Akhenatons solhymn

De översättningar av solhymnen som finns tillgängliga är översatta från hieroglyfer som man funnit inristade på en stenvägg i en grav i Tell el-Amarna. Denna inristning är den enda kopia av hymnen som finns att tillgå. Enligt Thomas har en del av hymnens avslutning blivit förstörd och därför måste forskare idag förlita sig på en översättning som gjordes tidigt efter det att hymnen hittades när man läser denna del, en översättning som Thomas menar är bristfällig.³⁸ Den inledning och avslutning som hyllar Akhenaton och dennes familj är borttagen från Thomas översättning då den troligen inristades när graven inrättades och inte är en del av hymnens huvudtext.³⁹ De delar som av forskare anses ha särskild relevans i jämförelsen med Ps. 104 är kursiverade. Värt att notera är att de stycken i Ps. 104 som anses vara parallella följer samma kronologiska ordning som styckena i solhymnen med undantag för ett enda.

Att som exeget göra en jämförelse mellan två texter såsom Ps. 104 och Akhenatons solhymn har sina speciella utmaningar. Ps. 104 är skriven på ett språk jag studerat, och är en del av en textsamling jag ägnat år av studier för att förstå medan Akhenatons solhymn är främmande både till språk och sammanhang. Ps. 104 är dessutom spridd och allmänt känd, och en del av den religiösa tradition inom vilken min vetenskapliga disciplin vuxit fram ur. Solhymnen finns i ett enda exemplar och läses inte dagligen av människor, den studeras inte heller i samma utsträckning som psalmen för att ge ökad kännedom om textens kontext, om dess receptionshistoria och vad den har för funktion idag. Detta påverkar självklart min jämförelse.

En annan viktig skillnad texterna emellan är att om solhymnen, som utan tvekan är den äldre av de bägge texterna, vet forskarna ganska mycket om det historiska sammanhanget, medan psalmens tillkomsthistoria är vida diskuterad och inte lika lätt att knyta till en särskild person, eller ett särskilt historiskt skeende.

37 Krüger, *Schöpfer*, 324–328.

38 Det är dock anmärkningsvärt att Thomas bok är den enda bland flertalet böcker jag gått igenom som nämner detta, dessutom är han inte särskilt specifik kring exakt vad som förstörts och hur den ”bristfälliga” översättningen ser ut och av vilken anledning den anses vara så.

39 Thomas, *Documents*, 145.

Texten

Thou dost appear beautiful on the horizon of heaven,
 O living Aten, thou who was the first to live.
 When thou hast risen on the eastern horizon,
 Thou hast filled every land with thy beauty.

⁵Thou art fair, great, dazzling, high above every land;
 Thy rays encompass the lands to the very limit of all thou
 hast made.

Being Re, thou dost reach to their limit
 And curb them (for) they beloved son;
 Though thou art distant, thy rays are upon the earth;

¹⁰Thou art in their faces, yet thy movements are unknown.⁴⁰

*When thou dost set on the western horizon,
 The earth is in darkness, resembling death.
 Men sleep in the bed-chamber with their heads covered,
 Nor does one eye behold the other.*

¹⁵*Were all their goods stolen which are beneath their heads,
 They would not be aware of it.*

*Every lion has come forth from his den,
 All the snakes bite.*

Darkness prevails, and the earth is in silence,

²⁰*Since he who made them is resting in his horizon. (Jfr. Ps. 104:20–22).*

At daybreak, when thou dost rise on the horizon,
 Dost shine as Aten by day,
 Thou dost dispel the darkness
 And shed thy rays.

²⁵The Two Lands are in festive mood,
 Awake, and standing on (their) feet,

*For thou hast raised them up;
 They cleanse their bodies and take (their) garments;
 Their arms are (lifted) in adoration at thine appearing;*

³⁰*The whole land performs its labour. (Jfr. Ps. 104:23).*

All beasts are satisfied with their pasture;
 Trees and plants are verdant.
 The birds which fly from their nests, their wings are (spread) in
 adoration to thy soul;

All flocks skip with (their) feet;

³⁵All that fly up and alight

Live when thou hast risen (for) them.

*Ships sail upstream and downstream alike,
 For every route is open at thine appearing.*

The fish in the river leap before thee,

⁴⁰*For thy rays are in the midst of the sea. (Jfr. Ps. 104:25–26).*

Thou creator of issue in woman, who makest semen into
 mankind,

And dost sustain the son in his mother's womb,
 Who dost soothe him with that which stills his tears,
 Thou nurse in the very womb, giving breath to sustain all
 thou dost make!

⁴⁵When he issues from the womb to breathe on the day of his birth,

Thou dost open his mouth completely and supply his needs.

When the chick in the egg cheeps inside the shell,

40 Thomas, *Documents*, 148. Senare delen av denna rad är troligen skadad och översättningen är därför bristfällig.

Thou givest it breath within it to sustain it.
 Thou hast set it its appointed time in the egg to break it,
⁵⁰That it may emerge from the egg to cheep as its appointed
 time;
 That it may walk with its feet when it emerges from it.

*How manifold is that which thou hast made, hidden from view!
 Thou sole god, there is no other like thee! (Jfr. Ps. 104:24).*
 Thou didst create the earth according to thy will, being alone:
⁵⁵Mankind, cattle, all flocks,
 Everything on earth which walks with (its) feet,
 And what are on high, flying with their wings.

The foreign lands of Hurru and Nubia, The land of Egypt–
Thou dost set each man in his place and supply his needs;
⁶⁰*Each one has his food, and his lifetime is reckoned.* (Ps. 104:27–28).
 Their tongues are diverse in speech and their natures likewise;
 Their skins are varied, for thou dost vary the foreigners.
 Thou dost make the Nile in the underworld,
 And bringest it forth as thou desirest to sustain the people,
⁶⁵As thou dost make them for thyself,
 Lord of them all, who dost wearey thyself with them,
 Lord of every land, who dost rise for them
 Thou Aten of the day, great in majesty!

As for all distant foreign lands, thou makest their life,
⁷⁰For thou hast set a Nile in the sky,
 That it may descend for them,
 That it may make waves on the mountains like the sea,
 To water the fields amongst their towns.
 How excellent are thy plans, thou lord of eternity!
⁷⁵The Nile in the sky is for the foreign peoples,
 For the flocks of every foreign land that walk with (their) feet,
 While the (true) Nile comes forth from the underworld for Egypt.

Thy rays suckle every field;
 When thou dost rise, they live and thrive for thee.
⁸⁰Thou makest the seasons to nourish all that thou hast made:
 The winter to cool them; the heat that they (?) may taste thee.⁴¹
 Thou didst make the distant sky to rise in it,
 To see all that thou hast made.
 Being alone, and risen in thy form as the living Aten,
⁸⁵Whether appearing, shining, distant, or near,
 Thou makest millions of forms from thyself alone:
 Cities, towns, fields, road, and river.

Every eye perceive thee level with them,
 When thou art the Aten of the day above the earth (?)⁴²
 When thou didst create their faces that thou mightest not see (thy)self
 (alone)
 ... one ... which thou didst make.
 Thou art in my heart;
 There is no other that knows thee,
⁹⁵Save thy son Akhenaten,

41 Thomas, *Documents*, 150. Senare delen av denna rad är troligen skadad, översättningen är osäker.

42 Även här tycks Thomas signalera att texten är skadad, han ger dock ingen information (utöver frågetecknet i texten) om att det är så. Ej heller någon annan översättning jag hittills läst gör det.

For thou hast made him skilled in thy plans and thy might.
The earth came into being by thy hand,
Just as thou didst make them (i.e. mankind).

When thou hast risen, they live;

¹⁰⁰*When thou dost set, they die.*

For thou art lifetime thyself;

one lives through thee. (Jfr. Ps. 104:29–30).

Eyes are upon (thy) beauty until thou dost set.

All labour is put aside when thou dost set in the west;

When (thou) risest (thou) makest ... flourish for the king.

¹⁰⁵As for all who hasten on foot,

Ever since thou didst fashion the earth,

Thou dost raise them up for thy son who came forth from
 thyself,

The King of Upper and Lower Egypt, Akhenaten.⁴³

Hymnens struktur

Den engelska översättningen av solhymnen består av 109 rader. Jämfört med psalmens 39 verser, som kan delas in i ungefär 78 liknande rader, är den alltså något längre än psalmen. Inledningsvis har hymnen två korta sektioner som behandlar solens två huvudsakliga funktioner: soluppgång (1–10) och solnedgång (11–20). Solen prisas för sin skönhet och hur dennes strålar sträcker sig över allt och lyser upp världen och skapar ett underbart tillstånd. När solen går ner i den andra sektionen av hymnen är tillståndet det motsatta, då är tillvaron gynnsam för farliga rovdjur och människor med onda sinnelag. I den tredje sektionen (21–40) av hymnen är det dags för soluppgång igen, här behandlas solens förhållande till människor, framförallt människorna som bor i ”the two lands” (övre och nedre Egypten), och andra varelser. Människans vardagliga sysslor som t.ex. arbete beskrivs och uppfattas av författaren som en del av deras lovprisning till skaparguden. Djuren och fiskarna uttrycker också glädje över sitt beroende av solen. Den fjärde sektionen (41–52) talar om Atons förmåga till att skapa nytt liv, hur han skapar nytt liv i kvinnans moderliv och underhåller detta fram till, och bortom födseln av barnet. Aton visar även samma omtanke om det påbörjade livet som finns i hönans ägg. I den femte sektionen (52–77) nämns Atons omtanke om de andra folken i de andra länderna, olika språk och olika hudfärg är ett positivt uttryck för mångfald. De andra folken får sitt vatten från himlen i form av regn, medan egypternas vatten kommer från Nilen som har ett underjordiskt ursprung. Den sjätte och avslutande sektionen (78–105) talar om Aton som Gud över både sommar och vinter, hur dennes välsignelser tar olika uttryck och olika form.⁴⁴

⁴³ Thomas, *Documents*, 145–148.

⁴⁴ Kitchen, *Egypt*, 260.

Kommentarer till texten/översättningen

Från rad 31 till rad 40 finns ett tydligt naturtema om Atons livsgivande krafter, och hur dessa tar sig uttryck i naturen beskrivet av författaren. Detta är bland egyptisk religion inte något som exklusivt representeras av solhymnen eller den religiösa kult som är dedikerad Aton. Tidigare verk tillägnade Amun och Amun-Re har samma tema, och i detta fall är det troligt att det är dessa som har projicerats på Aton.⁴⁵

”The foreign land of Hurru” som det hänvisas till i rad 58 syftar på Palestina och Syrien. Hurrterna omnämns i Gamla testamentet som horeerna⁴⁶ och representerar i hymnen det folk eller det land som låg längst norrut i den värld egyptierna kände till.⁴⁷

45 Thomas, *Documents*, 149.

46 Gen. 14:6, och Deut. 2:12.

47 Thomas, *Documents*, 150.

Analys

2.1 Psalm 104 teologiska särdrag i de parallella styckena

Följande del av analysen är skrivet utifrån Krügers uppdelning av de passager som anses vara parallella till solhymnen. Andra verser i psalmen tas upp när de har särskild relevans för förståelsen av texterna, samt för analysen. I styckena om människans arbete (2.1.2) och om hur JHWH försörjer hela skapelsen (2.1.5) har även de parallella passagerna från solhymnen infogats i denna del av analysen då de i sig själva inte genererar tillräckligt med text för att stå under egna rubriker.

2.1.1 Ljus och mörker, vilddjuren och människan: v. 20-22

תִּשְׁחַךְ וִיְהִי לַיְלָה
בִּרְתֻמָּה כָּל־חַיֵּי־עֵר

²⁰Du sänder mörker, och det blir natt.
Då myllrar alla djur i skogen fram,

הַכִּפְרִים שֹׂאֲגִים לְטֶרֶף
וּלְבִקֵּשׁ מֵאֵל אֲכָלִים

²¹de unga lejonerna ryter efter rov
och begär sin föda av Gud.

תִּזְרַח הַשֶּׁמֶשׁ יֵאֲסֹפוּן
וְאֵל־מַעֲוֹנֹתָם יִרְבְּצוּן

²²Solen går upp, och de drar sig undan
och lägger sig ner i sina hålor.

V. 20

Mörker och ljus, natt och dag, är ett vittnesbörd om skaparens ständiga involvering i sin skapelse. Det är JHWH som *sänder* mörkret, och det är han som *skapat* solen (v. 19) som går upp och förskingrar mörkret. Genom detta stycke tonar psalmisten ner idén om att skapelsen är dualistisk (vilket andra passager i Psaltaren såsom Ps. 77:7 tydligare förkunnar), där ljuset representerar det goda, och mörkret det onda. De olika dygnshalvorna är till för olika varelser: dagen är människans, och natten är djurens (framförallt rovdjurens). Allt är av godo, och alla får sitt levnadsutrymme och underhåll av JHWH. Detta kontrasterar den beskrivning av mörkret som ges i Genesis första kapitel. Där är ljuset explicit gott, i kontrast till mörkret (Gen. 1:4), medan mörkret är det tillstånd som fanns före ljuset, och som ljuset på ett mer triumferande sätt än i Ps. 104 förskingrar varje gång

dagen tar sin gryning.⁴⁸

I solhymnen är det solen själv som manifesterar Aton och det är till denne Akhenaton riktar sig när han skriver: ”When *thou* dost set...”. Därmed inte sagt att Aton är begränsad till den fysiska solen, precis som Aton inte är begränsad till sin jordiska medlare Akhenaton, även om denne ska tillbedjas exklusivt genom honom. Att Aton så intimt förknippas med en av himlakropparna är ändå i skarp kontrast mot hur psalmisten i v. 19 beskriver att JHWH skapat solen och inordnat denne i ett system där den lyder under hans lagar; om, eller hur solen skapats förtäljer ju inte solhymnen. Att natten enligt Akhenaton är förknippad med döden, är en logisk konsekvens av att den ende Guden, den som är livgivare och sammanbunden med solen försvinner under nattens timmar och är frånvarande.⁴⁹

I psalmens andra vers kan vi läsa hur psalmisten prisar JHWH på följande sätt: ”du sveper dig i ljus som i en mantel.” Som en del av den majestätiska inledningen, och med solhymnen i bakhuvudet, samt vetskapen om att det finns kopplingar mellan JHWH och vädergudar från den religiösa kontexten i Palestina⁵⁰ är det inte helt långsökt att tänka sig detta som en beskrivning av ett naturfenomen, t.ex. en soluppgång och därmed en parallell till solhymnens inledning. Levenson framhåller dock att detta ljus som JHWH sveper sig i inte är solljus, och därför inte jämförbart med Atons solstrålar som han sprider över jorden när han visar sig på himlen. På samma sätt som ljuset skapas före solen i Gen. 1 så föregår omnämmandet av ljuset det att solen omnämns i Ps. 104. Detta är alltså snarare, liksom i Gen. 1 ett uttryck för solens ”sekulariserande”, genom att JHWH kan skapa/sprida ljus utan solens hjälp, något som i Gen. 1 tas ett steg längre (genom en tydligare och mer utförlig förklaring av hur himlakropparna skapats). Det är också ett vittnesbörd om att JHWH skapat solen och att den därför inte kan vara är en gudom, ett ställningstagande som är riktat mot kulturer där man trodde så eller där det fanns tendenser till dyrkan av himlakropparna. Ett argument för att Gen. 1 är yngre än psalmen är att just himlakropparnas sekularisering tagits ett steg längre än vad de gjort i psalmen.⁵¹

Krüger poängterar att natten i andra gammaltestamentliga texter ofta representerar fara, kaos och död, ett exempel på detta är Job 24:14, som för övrigt formulerar sig väldigt likt solhymnens passage om natten.⁵² I Ps. 104 verkar den här idén dock vara totalt frånvarande. Vilddjuren som omnämns kan uppfattas som oväntade då psalmen fram till v. 20 huvudsakligen beskrivit fåglar,

48 Goldingay, *Psalms*, 189–190.

49 Levenson, *Creation*, 64–65.

50 Frank Lothar Hossfeld & Erich Zenger, *Psalms 3:a commentary on Psalms 101–150* (övers. Linda M. Maloney; Minneapolis: Fortress Press, 2011), 49.

51 Levenson, *Creation*, 65.

52 Krüger, *Schöpfers*, 407.

boskap och andra djur som inte är ett hot mot människan eller några andra levande varelser, och hur allting verkar leva tillsammans i harmoni. Dock bryter vilddjuren inte detta tema, då även de i denna skildring får sin föda och sitt levnadsutrymme av Gud. De enda hoten som hittills nämnts är urvattnet/avgrunden (תהום) i v. 6, som representerar kaosmakterna och utgör ett hot av helt annan dignitet än vad t.ex. vilddjur skulle kunna göra. Att de vilda djuren inte beskrivs som något hotfullt är säreget, och det gör frågan om vilken tradition texten står i särskilt intressant.⁵³ I solhymnens skildring nämns lejonet tillsammans med ormar, och dessa beskrivs enbart i fientliga ordalag.

Natten beskrivs i solhymnen som orsak till en slags blindhet som skapar ett dödsliknande tillstånd för människan, vilket i solhymnen också höjer risken för att bli bestulen på sina egendomar. Denna skildring i solhymnen står alltså i en vidare tradition inom egyptisk religion, så vad gäller frågan om ett litterärt beroende texterna emellan kan något sådant inte fastläs utifrån likheterna i respektive texts avsnitt om natten och mörkret.⁵⁴ Vid en eventuell litterär influens från solhymnen till psalmen ger psalmisten ändå inte uttryck för samma teologi som Akhenaton gör. För psalmisten är JHWH herre över natten liksom dagen. Om psalmisten kände till Akhenatons text, eller på annat sätt var bekantad med det teologiska tema den framställer är det troligt att han skrivit sin skildring i polemik mot idén om natten som Guds frånvaro.

V. 21

Att lejonet som lever av att äta andra djur får sin föda av JHWH är också en kontrast gentemot andra gammaltestamentliga skapelsetexter. I Genesis är döden en konsekvens av att människan äter av den förbjudna frukten, innan dess är det varken människors eller djurs rätt att äta av andra levande varelser (Gen. 1: 29-30). I skildringen av det framtida Jerusalem i Jes. 11:6-9 verkar dessutom författaren förvänta sig en återgång till det som beskrivs i Genesis.⁵⁵ Både Jesaja och Genesis passager beskriver ett utopiskt tillstånd och utgår troligen från idén om att det nuvarande tillståndet är en fientlig tillvaro, detta fientliga är för psalmisten okänt eller något som denne velat tona ner.

Lejonet som framträder i v. 21 är också ett för Gamla testamentet unikt inslag i det att de inte representerar något hotfullt. Lejonens rytande är annars ett uttryck för deras vitalitet, deras förmåga att angripa, deras fullständiga oräddhet och något som hotar människan. Här är deras rytande riktat till Gud från vilken de begär sin föda.⁵⁶

53 Krüger, *Schöpfers*, 280–281.

54 Krüger, *Schöpfers*, 406–407

55 Goldingay, *Psalms*, 190.

56 Krüger, *Schöpfers*, 285–287.

Kraus menar att skillnaden mellan natt och dag framförallt uttrycks genom skillnaden mellan djurens förhållande till JHWH och människans förhållande till densamme. Lejonen begär sin föda av אל och inte av JHWH, vilket är det enda tillfället där אל ensamt syftar på skaparen och inte som i t.ex. v. 1 där psalmisten använder יהוה אלהי. Detta skulle alltså antyda att det finns ett särskilt förhållande mellan människan och skaparen, och att förhållandet mellan djur och skaparen inte når upp till samma nivå, djuren har ingen direkt relation till JHWH. Liknande användning av begreppet אל finns i Job 39:3.⁵⁷ Kraus iakttagelse är korrekt, och den parallell han ser i Job är slående lik psalmversen: ”Vem skaffar mat åt korpen när dess ungar ropar till Gud och skriker av hunger?” I detta stycke är det JHWH som talar till Job, och aldrig omnämns han som något annat än יהוה av författaren när han inleder sina anföranden, men sig själv omnämner han ändå som אל i denna vers.

Ovan nämnda företeelse ser jag som en avvikelse från det inklusivistiska tema psalmen genomsyras av. I Ps. 104 definieras inte den övriga skapelsen utifrån sitt förhållande till människan, de definieras i första hand utifrån sitt beroende av JHWH och dennes underhåll, något de faktiskt delar med människan. Psalmens holistiska beskrivning av skapelsen skiljer sig från t.ex. Genesis där människan spelar en central roll genom att vara ”Guds avbild” (Gen. 1:27), samt åläggs uppgiften att härska (Gen. 1:26) över den skapelse som hon själv är en del av och namnge de andra varelserna (Gen. 2:19–20). I Ps. 8 nämns även härskandet (v. 7) över den övriga skapelsen, och människan beskrivs som ”nästan en gud” i v. 6. Gudsligheten och uppgiften att härska över skapelsen är totalt frånvarande i Ps. 104, med vetskapen om dessa teman och deras förankring i gammaltestamentlig tradition är Ps. 104 alltså ett steg bort från tankarna om gudslighet och härskaruppgifter och istället en utveckling mot en större ”jämslaldhet” mellan människa och djur. Dessutom gäller Kraus iakttagelse endast nattens djur. I v. 14 kan vi läsa att ”Du (JHWH) låter gräs växa för boskapen och örter till människans tjänst”, någon distinktion mellan människan och boskapen finns inte i denna vers och talar därför emot hans utgångspunkt att djuren inte har samma relation till JHWH som människan.

V. 22

Vid ett enda tillfälle omnämns en soluppgång i psalmen, och det är i denna vers. Det är anmärkningsvärt att månen är den första himlakroppen psalmisten prisar skaparen för (v. 19), samt att vid det första av två omnämnanden av solen är det för solens förmåga att ”veta när den ska gå

⁵⁷ Kraus, *Psalms*, 301. Kraus hänvisar till Job 38:41, en vers som inte finns i Bibel 2000 och som jag antar förklaras genom att han använder en annan versindelning än den Bibelkommissionen gjort. Eftersom v. 38 är sista versen i kap. 38 enligt Bibel 2000 verkar det rimligt att 39:3 är det som åsyftas, det resonemang han för gällande paralleller mellan denna vers och Ps. 104: 21 stämmer också.

ner” och inte upp som inspirerar psalmisten till lovsång. Bara det att solen *vet* skiljer den från månen som enligt v. 19 skapats för att ”visa årets tider”. Månen och mörkret är tydligare kopplat till JHWHs kontinuerliga agerande: det är han som skapat månen och det är han som sänder mörkret. Solen *vet* i v. 19 själv när den ska gå ner, och i denna vers går den upp själv. Den ger alltså intrycket av att vara en egen ”varelse”.⁵⁸ I och med detta finns en öppning för att förstå solen som något mer än bara en av många himlakroppar, som en av det gudomliga hovet eller som en manifestation av JHWH. Samtidigt är det månen som förknippas med de religiösa högtiderna och därmed fungerar som JHWHs budbärare till människan, något som bör ha högre prioritet än den himlakropp vars funktion JHWH själv kan upprätthålla.

Sammanfattning

Vi kan i Ps. 104 läsa hur natten liksom dagen är en god levnadssfär, men för andra varelser än människan och de flesta av djuren. Huvuddelen av psalmen behandlar sådant som endast är observerbart under dagen, men utan att förknippa det specifikt med just dagen eller sätta det i ett motsatsförhållande till natten. Det finns ett element av ljus som kan förstås på samma sätt som Atons solstrålar i solhymnen, men som är en del av en inombiblisk tradition där JHWH är ljusets verkliga källa, snarare än solhymnens idé om solljuset som Guds synbara manifestation. Solen underordnas här JHWH liksom i Gen. 1. och är satt till att följa ett system han utformat. Även månens (som ju är verksam på natten) framträdande roll kan förstås som ett förminskande av solens status, månen omnämns dessutom inte av Akhenaton.

Lejonen som verkar ha en direkt parallell i solhymnen är i Ps. 104 inte förknippade med någon ondskas. Deras rov är sanktionerat av JHWH själv och deras bundenhet till natten är inte i Ps. 104 ett uttryck för deras fientlighet. Den ondskas de skulle kunna representera med stöd av andra gammaltestamentliga texter är ej heller förknippad med natten utan med det enkla faktum att lejon är vitala och kraftfulla rovdjur. Natten och lejonen är alltså två element i den gammaltestamentliga världen som liksom i Akhenatons solhymn skulle kunna representera något hotfullt och farligt, men som i Ps. 104 inte gör det. Lejonen och ormarna i solhymnen har sin plats utifrån deras förhållande till människan, vilket är ett fientligt sådant. I psalmen beskrivs inget sådant förhållande, där är även rovdjuren varelser som liksom allt annat skapat omnämns därför att de är JHWHs skapelser, och de får sitt underhåll och sin levnadssfär av honom.

58 Goldingay, *Psalms*, 189.

2.1.2 Människans arbete: v. 23

יֵצֵא אָדָם לַפְעִלּוֹ
וְלַעֲבֹדָתוֹ עַד־יֵעָרֵב

²³Människan går ut till sina sysslor
och arbetar tills kvällen kommer.

Det råder ingen tvekan om att människan har en mer central roll i solhymnen än i Ps. 104. I tre icke sammanhängande verser nämns människan i psalmen: först i v. 14 i samband med örterna som växer ur jorden ”till människans tjänst”, sedan i v. 15 där vinet ”gör människan glad” och oljan ”som ger hennes ansikte glans”, och till sist i denna vers där människans sysslor omnämns som en del av dagen, men utan närmare beskrivning. Människans arbete omnämns i mer profana termer i psalmen än vad det gör i solhymnen där hennes händer är lyfta i tillbedjan till Aton.⁵⁹ Trots avsaknaden av religiositet i skildringen av människans arbete i psalmen kan man påminna sig om att verbet עָבַד som i Bibel 2000 översatts med ”arbetar” för hebreiskan inte exklusivt syftar på praktiskt arbete för brödfödan, utan också på arbete i templet och med tabernaklet.⁶⁰ Utifrån detta kan man möjligen argumentera för ett tema de bägge texterna har gemensamt i det att människans arbete motsvarar skaparens syfte med henne. Krüger understryker dock att ett literärt beroende mellan solhymnen och psalmen inte kan motiveras utifrån de likheter man kan finna gällande människans arbete, likheter som hon också understryker är ganska obetydliga. Skildringar av människans arbete är vanligt förekommande i andra gammaltestamentliga passager,⁶¹ andra egyptiska psalmer och antika skildringar av människan i allmänhet.⁶²

Den parallella texten i solhymnen är dessutom bara en av flera längre stycken där människan och dennes förhållande till Aton omnämns särskilt, där är inte människans exklusivt förknippad med sitt arbete. Den består av raderna 26–30 och lyder som följer:

²⁶Awake, and standing on (their) feet,
For thou hast raised them up;
They cleanse their bodies and take (their) garments;
Their arms are (lifted) in adoration at thine appearing;

³⁰The whole land performs its labour

De två texterna har olika funktion i respektive hymn/psalm. Människans arbete i Ps. 104 är en del av skildringen av natt och dag, där dagen är människans levnadssfär och tidpunkten för henne att utföra sitt arbete. Som tidigare nämns finns det ingen direkt skillnad i värde mellan dag och natt, och de är framförallt inte varandras fiender. I solhymnen avslutar delen om människans arbete ett

⁵⁹ Kraus, *Psalms*, 302.

⁶⁰ Goldingay, *Psalms*, 190.

⁶¹ Krüger, *Schöpfers*, 291. Exempel på gammaltestamentliga passager om människans arbete, framförallt i egenskap av jordbrukare och djurskötare: Gen. 2:5; 1:29; 9:3.

⁶² Krüger, *Schöpfers*, 410–411.

längre stycke där solguden prisas för att denne förskingrar mörkret så att människan kan arbeta, och därigenom i sin tur fortsätta att lovprisa Aton.⁶³ Detta längre stycke utgör nästan hela solhymnen. Stycket följer direkt på den tidigare skildringen av natten och har därmed en kronologi som är lik Ps. 104. Rad 27: ”For thou hast raised them up”, bryter den sömn som människan ägnar sig åt under natten och som beskrivs som ett dödsliknande tillstånd. Människan reses upp av Atons strålar, och det är ett särskilt fokus på att dessa är livgivande, inte bara i det större perspektivet såsom att livet i vidare bemärkelse har sin källa hos Aton, utan även att livet ges varje dag till alla levande varelser och i synnerhet till människan genom solens värmande strålar. Samtidigt som forskare hävdar att mytologiska gestaltningar och symbolism inte hör hemma i Akhenatons teologi⁶⁴ är det svårt att tänka sig att soldisken och dess solstrålar av Akhenaton inte uppfattas som ett vittnesbörd om Aton som går bortom den för ögonen uppfattbara soldisken och dennes påverkan på jorden.

I och med förföljelser och försök att utplåna andra kulturer (något Akhenaton misslyckades med utanför Akhetaten) bör man utgå från att Akhenatons religiösa idéer om en åtminstone för egypterna ensam Gud också syftade på en Gud bortom det för ögonen uppenbara. Amun-Re som tidigare ansågs vara ”gudarnas konung”, ”den dolde” och ”den som förblir i alla ting”⁶⁵ var den gudom som angreps hårdast av Akhenaton och den vars kult led hårdast av förföljelser. Huruvida Akhenaton uppfattade Aton som större än Amun-Re (utifrån att de bägge existerade), eller som det egentliga objektet för den tillbedjan och de attribut som då var riktade mot Amun avgörs utifrån följande faktorer: i rad 7 av solhymnen skriver Akhenaton att Aton ”är Re”, detta tillsammans med hans försök att totalt utplåna Amuns närvaro genom att ta bort och förbjuda alla inskriptioner, kultiska föremål, namn och dyl. som bar detta gudsnamn visar att det inte fanns rum för konkurrenter till Aton; den totala, universalistiska, ende och evige Guden, bortom det människan kan förstå.⁶⁶ Den gud som dyrkades av ”de andra” existerade helt enkelt inte.

Människans arbete beskrivs nästan som en kultisk handling: ”Their arms are (lifted) in adoration at thine appearing” men frågan är vilken funktion texten har för Akhenaton, vad är det han vill säga? Redford anmärker att det saknas medlidande hos Aton i Akhenatons religion. I solhymnen och även de andra texterna Akhenaton lämnat efter sig hörs inte de sjukas och fattigas klagan, och det förkunnas ingen medlidande eller nåd mot dem som begått missgärningar. Aton har skapat världen och han upprätthåller den, alla får vad de behöver men det är endast Akhenaton som

63 Krüger, *Schöpfers*, 410.

64 Redford, *Akhenaten*, 177.

65 Jan Bergman, ”Amun,” *Nationalencyklopedins webupplaga*. <<http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/lang/amun>> (5 December 2013).

66 Redford, *Akhenaten*, 175–176.

verkligen får erfara Gud annat än genom att ”bara” leva. En barmhärtig och en för alla människor tillgänglig Gud tjänade inte Akhenatons syfte och saknas troligen därför i solhymnen, då syftet troligen var att stärka hans politiska position och maktanspråk.⁶⁷

I kontrast till Akhenatons solhymn finner vi en hymn till Amun–Re som är daterad till Det nya rikets tid (Akhenaton tillhör Det nya rikets första dynasti) och som tydligare talar om rättvisa och om Guds omtanke om människan. Hymnen inleds med att hälsa Re som ”rättvisans herre” och talar sedan om hur han står över rikets övriga gudar varpå en vid namn Atum (även han en solgud) som tillskrivs skapandet av människan omnämns. Denne Atum inte bara skapar människan, utan han ”hör bönerna från de som är i nöd”, ”belönar de som ropar på honom”, ”räddar de förskräckta från de högdragna” och ”dömer rika och fattiga”. Att detta skulle ha uteslutits ur Akhenatons kult därför att han valde bort Atum till förmån för en monoteistiskt inriktning med fokus på Aton är att förenkla det hela då Akhenatons reform kan vara sprungen ur det tankesätt som denna hymn representerar. De andra gudarna utöver Amun–Re särskiljs inte från dennes övriga skapelser såsom människor och djur, detta kallar Assmann ”mytologisk antropomorfism”; där gudarna (likt JHWH i Gen. 3:8–13) på olika sätt påminner om människan eller manifesteras på ett människoliknande sätt, men där den största guden som är bortom allt och alla (i detta fall Amun–Re) inte beskrivs så. Akhenaton drog de radikalaste konsekvenserna av detta och fokuserade helt enkelt enbart på den Gud som är bortom människans förståelse.⁶⁸ Kanske ansåg han sig själv vara den välgörare bland människor som Atum var?

Även i Ps. 104 saknas det klagorop från fattiga, sjuka och syndare. Skillnaden är att där är det endast Gud som är värd människans lov, det finns inga mänskliga mellanhänder, ingen kung eller halvgud. Det finns en slags emancipation i psalmen där Gud är tillgänglig för alla som vill lovsjunga honom. Dessutom kan den allra sista versen med sin bön om att syndarna ska försvinna från jorden förstås som ett uttryck för den marginaliserade människans bön om hjälp. Med ovan nämnda perspektiv blir beskrivningen av människans arbete i solhymnen något annat än ett känslomässigt, engagerat hyllande av världens mångfald, storslagenhet och ordning. Människorna arbetar för att de *ska* göra så, det var vad Aton skapade dem till. Att avfalla från det vore att trotsa Aton och hans övergripande förståelse och intelligens. Passagen blir ett uttryck för ett konservativt klassamhälle där människorna utanför hovet har till uppgift att arbeta och lyda hovet, men där hovet har till uppgift att exklusivt tjäna den ende guden och därigenom ensam sitta på den förståelse

67 Redford, *Akhenaten*, 178.

68 Jan Assmann, *Of God and Gods: Egypt, Israel, and the Rise of Monotheism* (Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 2008) 63–64.

som ändå ska forma hela samhället, ett samhälle som även består av de människor som inte får ta del av Atonkulten. Människorna i allmänhet får nöja sig med att lovprisa Aton genom sitt sätt att leva och framförallt sitt arbete, de kan inte liksom den anonyme psalmisten sjunga en psalm till Guds ära och förvänta sig att denna psalm ska ta plats i den officiella kulten.

Att det saknas uttryck för en medlidande Gud i solhymnen är dock inte ett bra sätt att argumentera för sin sak, att bedöma en text utifrån vad den inte innehåller är relevant endast vid väldigt specifika tillfällen där det går att veta vad som ”bör” finnas med.⁶⁹ Akhenaton beskriver trots allt en Gud som vårdar människan redan i moderlivet (41–46) och som ser till att kycklingen klarar sig både inne i ägget, men också när det är nykläckt och snabbt måste lära sig äta (47–52). Redfords invändningar är relevanta främst gällande de mer existentiella behoven hos människan, där verkar Aton inte vara en Gud som motsvarar människans behov, och mycket riktigt saknas det utsagor som skulle bevisa motsatsen. I och med den exklusiva rätten för Akhenaton och hovet att dyrka den enda sanna Guden, och med det perspektivet som var då rådande är det ”hela” Egypten som dyrkar honom genom att folket i sin tur dyrkar den världsiga manifestationen av Aton: Akhenaton. I jämförelse med Ps. 104 är det intressant att tänka sig hur denna tankegång skulle kunna ha en motsvarighet ifall psalmen var tillskriven David, vilket den är enligt vissa manuskript. Frågan är om David hade kunnat uppfattas som överhuvud i samma typ av kult där han dyrkar den enda sanna Guden, och där folket genom honom gör detsamma; eller om David kanske tvärt om skulle vara ett uttryck för en mer emancipativ religion där han som vallpojke valdes ut av JHWH (utifrån berättelsen i 1 Sam.) till att försvara Israel och sedan bli hennes kung, trots en stamtavla befläckad av moabitiska förfäder.

Sammanfattning

Beskrivningen av människans arbete är mycket utförligare i solhymnen än i psalmen och verkar ha en mer lovprisande karaktär. Människan reses upp av ljuset från soldiskens strålar som är ett manifesterande av Aton och inte identiskt med densamme. Denna teologi är svår att kombinera med t.ex. den dualism som finns mellan mörker och ljus i passagen om natten, något som stärker argumentet för att Akhenatons syfte inte var att skriva en koherent teologisk utläggning om Aton utan ett dokument som fortsatte den tradition inom vilken han själv stod i som farao och som stärkte och syftade till att utvidga den makt han hade. Arbetet är människans uppgift på samma sätt som djuren har sina roller. Aton har skapat dem till att vara på ett visst sätt och för att de ska hålla sig

⁶⁹ Som exempel kan nämnas dödahavsrollarna, där det efter att fyndet gjordes måste funnits en slags förväntan på vad de texter som sedan tidigare ingick i den bibliska kanon skulle innehålla.

inom en viss sfär, medan Akhenaton är skapad/utvald till att vara deras härskare i och med sin börd, och förbli så hela sitt liv.

Utifrån det osannolika i att den här delen av psalmen har ett slags litterärt beroende av solhymnen, samt att motivet med arbetande människor är vanligt förekommande i antika skildringar ser jag det som mycket svårt att argumentera för en medveten influens texterna emellan, och därmed också medveten polemik från psalmisten gentemot solhymnens skildring.

2.1.3 JHWHs vishet manifesteras genom skapelsen: v. 24

מה־רבו מעשיך יהוה
כלם בחכמה עשית
מלאה הארץ קנייך

²⁴Otaliga är dina verk, o Herre!
Med vishet har du gjort dem alla,
jorden är full av vad du skapat.

Denna vers sammanfattar ett av de viktigaste genomgående teologiska teman för Ps. 104: skapelsen är storslagen och vacker, den manifesterar skaparens vishet och vittnar om skaparens storhet. Nyckelordet är חכמה (visdom) som här föregås av en partikel som visar att JHWH skapat jorden *med* vishet. Genom att observera skapelsen når psalmförfattaren slutsatser om skaparens visdom och förmåga, en tankegång som återfinns i visdomslitteraturen snarare än skildringen i Gen. 1. I Job 12:7–10 utvecklas och förtydligas denna tankegång; där sägs djuren kunna ge svar om vem som är skapelsens herre, eftersom JHWH håller alla levande varelser i sin hand är alltså även djuren trovärdiga vittnen, på samma sätt som skapelsen i sin helhet i Ps. 104 är ett trovärdigt vittne om JHWH.⁷⁰

Det är alltså inte enbart det som omnämns i den närmsta kontexten, såsom dagens mer fredliga djur och nattens rovdjur, som åsyftas när psalmisten skriver ”Otaliga är dina verk, o Herre!”. Frasen syftar på hela skapelsen, på allt som psalmisten hittills nämnt; även nattens mörker och det rovbyte som föder lejonerna, och allt som nämns i nästkommande verser. Enligt Krüger har begreppet מעשה (verk) en ytterligare vidare innebörd utöver att det inbegriper skapelsens alla djur, växter och människor. Vid en jämförelse med Ps. 92:6 där det står: ”Herre, vilken storhet i ditt verk, vilket djup i dina planer!” men som saknar en skildring av skapelsen och istället talar om psalmistens erfarenhet av att mottaga JHWH välsignelser vill Krüger hävda att samma tanke kan finnas i Ps. 104. Detta gör hon utifrån antagandet att bägge psalmerna tillkommit under samma tid och är rotade i ett gemensamt sammanhang. De verser i Ps. 104 som bäst skulle kunna förstås utifrån tanken på att JHWHs verk är mer än bara skapelsehandlingar är de inledande (v. 2–9) som beskriver hur JHWH klär sig själv i majestät och hur han bekämpar urkaoset, något som är utöver hans

⁷⁰ Kraus, *Psalms*, 301–302.

kontinuerliga skaparhandling.⁷¹

Att det skulle spela roll för förståelsen av Ps. 104 vad begreppet *מעשה* har för funktion i Ps. 92 stämmer ifall man med säkerhet kan fastslå att dessa bägge psalmer är sprungna ur samma tradition, och att respektive författare menar samma sak. Problemet är att det är ju just därför att de inte säger samma sak som Krüger försöker motivera att de ändå trots allt kan ha en gemensam innebörd i det begrepp som används. Hon har rätt i att JHWHs verk med stor sannolikhet också inbegriper att han ställt jorden på stadig grund (v. 5) och röjt undan urhavet (v. 7–9), men dessa händelser relaterar i allra högsta grad till skapelsen, och särskilt i och med att vattnet återkommer senare i psalmen men då som stillat av JHWH. Dessa händelser är inte enskilda individers erfarenheter av att JHWH ingripit i deras liv och räddat dem från sjukdom eller annan nöd (som i Ps. 92), och de är ej heller jämförbara med frälsningshistoriska händelser i Israels liv genom vilka JHWH gjort sig känd för henne. Allt som utförs av JHWH i Ps. 104 är skaparhandlingar, och psalmen är en lovsång till skaparen och inte till Israels frälsare.

Sammanfattning

En central tankegång för psalmisten är att skapelsen avslöjar något om JHWH, att kännedom om JHWH är tillgängligt för honom, och därmed för alla människor som är beredda att låta sig förundras över skapelsens skönhet. Ett viktigt begrepp är JHWHs vishet, som han sägs skapat världen med, vilket antyder att texten hör hemma i den gammaltestamentliga vishetslitteraturen. JHWHs vishet övergår människans förstånd, men världen är ett vittnesbörd om den. Det faktum att *מעשה* kan ha en bred åsyftan i Gamla testamentet säger oss i detta fall att JHWHs skapelse är omfattande och storslagen; JHWH är en kreativ och mäktig Gud som kan skapa en så förunderlig och underbar skapelse som den psalmisten erfar.

2.1.4 Havets väldighet, skeppen och Leviatan: v. 25–26

זה הים גדול ורחב ידיים
שם־רמש ואין מספר
חיות קטנות עם־גדלות

²⁵Där är havet, det väldiga, vida,
med en myllrande skara utan tal
av djur både stora och små

שם אניות לויתן
זה־יצרת לשחק־בו

²⁶Där stävar skeppen fram, där är Leviatan,
som du skapat till att tumla om i djupet.

Det hav som omnämns i dessa verser är inte samma ”urhav” som det står om i v. 6, *תהום* (urhav) är det kaos som existerar före skapelsens tillkomst, även om det inte helt mist sin makt i och med

⁷¹ Krüger, *Schöpfers*, 297–298.

JHWHs ordnande av tillvaron. Begreppet ׀ (hav) däremot syftar på det hav som finns i skapelsen, vilket kan förknippas med livsfara, men som i detta fall istället är ett uttryck för en mångfald av liv. Att även Leviatan i nästa vers är en bland andra havsdjur är anmärkningsvärt, texten verkar ge uttryck för att han liksom urhavet har fått ge vika för JHWHs skaparmakt och inrätta sig i den goda ordning under vilken hela skapelsen måste böja sig.⁷²

Leviatans närvaro i texten är en tydlig indikation på en utländsk influens. Motivet med hjältar eller gudomar som strider mot urdrakar eller uormar är universalistiskt och enligt Krüger återfunnit i så gott som varje religion i hela världen. I Gamla testamentet tar denna strid sig i uttryck genom kampen mellan JHWH å ena sidan; Leviatan, Rahab (רהב) och Tannin (תנין) å andra sidan. Samtliga av JHWHs fiender har alltså någon slags förbindelse till havet, och רהב är i flera gammaltestamentliga texter förknippat med Egypten⁷³. Just Leviatan och Tannin har med största sannolikhet sitt ursprung i den ugaritiska kaoskampsmytologin. Den Leviatan som omnämns i dessa verser påminner dock inte så mycket om den ugaritiska Leviatan på samma sätt som den i t.ex. Jes. 27:1 och Ps. 74:14, eftersom den inte utgör något hot och då den uppfattas som skapad av JHWH.⁷⁴

Enligt Krüger är Leviatan i denna text skild från de andra havsrelaterade företeelserna såsom skeppen och djuren, detta är i kontrast till hur Levenson menar att Leviatan i Gen. 1 blivit en bland alla de andra havsdjuren. I dessa psalmverser omskrivs han exklusivt som skapad (יצר) av JHWH bland skeppen och havsdjuren, med samma verb som i Genesis 2: 7–8 syftar på människan och hur JHWH ”format” henne, men som i den skapelseskildringen inte exklusivt syftar på människan utan även på andra varelser. Hans särskilda roll i förhållande till JHWH skulle då kunna vara att mäta sig med denne i en slags kraftkamp, utifrån den mer fientliga roll han spelar i andra Gammaltestamentliga texter (Jes. 27:1) och i den ugaritiska kaoskampsmytologin. Begreppet שחק (”tumla”) ger dock positiva konnotationer.⁷⁵ Det som Bibel 2000 är översatt som något Leviatan gör själv i havet skulle i själva verket kunna beskriva en lek mellan JHWH och Leviatan, en lek som sker på den av de bägge som är mäktigares villkor. Versens avslutande partikel ׀ med suffixet ׀ åsyftar ett maskulint objekt i tredje person och kan därmed motivera en översättning som skiljer sig från Bibel 2000 och majoriteten av konventionella översättningar: ”... där är Leviatan, som du (JHWH) skapat till att leka/spela med”. Det som talar för att partikeln syftar på Leviatan och inte på havet är framförallt att det inte finns någon anledning för författaren att framhålla att Leviatan är skapad/formad för att vara i havet, då det redan bör vara känt för läsaren, och då hela avsnittet

72 Kraus, *Psalms*, 303.

73 Jes. 30:7 och Ps. 87:4.

74 Krüger, *Schöpfers*, 317–319.

75 Krüger, *Schöpfers*, 322–323.

otvivelaktigt behandlar just havet och vad som finns där blir det en dubbel och ”onödig” syftning. Varken skeppen eller de andra havsdjuren omnämns i kombination med verbet יצר. Ett annat argument är att denna passage om havet tjänar funktionen att framhålla havet som levnadssfär för skapelsens djur och inte havets fiendlighet. Adderar man därtill Leviatan som är skild från dessa djur, och som har en mytologisk karaktär, blir en översättning där Leviatan utifrån positiva konnotationer interagerar med JHWH en rimlig översättning då Leviatan i egenskap av mytologisk karaktär interagerar med JHWH på ett sätt (i kamp/strid med honom vanligtvis) som andra skapade varelser inte gör.⁷⁶ Det särskilt anmärkningsvärda med att JHWH skulle leka med Leviatan i en gammaltestamentlig text ska dock inte överdrivas. Även i Job 40:20–28 beskrivs kampen mellan JHWH och Leviatan i kontrast till beskrivningen i Jes. 27 av Leviatans slutgiltiga underlag och förintelse med en skildring som liknar en lek. I Job är leken dock grymmare än i Ps. 104 och påminner mer om den lekfullhet en katt visar när den långsamt plågar ihjäl en mus. Kanske är det Leviatan i egenskap av en antagonist som väntar på sin död, men som tills dess ändå tillåts härja som borde anses vara den verkligt udda skildringen av densamme i Gamla testamentet?

I och med att Leviatan är skapad/formad av JHWH så infogas även han i det centrala tema om skapelsens totala beroende av skaparen, och i detta fall: Leviatans totala beroende av JHWH. JHWH kämpar inte med/mot Leviatan, den skapare som ryter åt urhavet är borta och istället är skapelsens farliga element *totalt* underordnade sin skapare. Detta är en idé som enligt Krüger inte går att härleda till den nordvästsemitiska föreställningsvärld ur vilken Leviatan från början tros ha hämtats. Den kaosmakt som inledningsvis är i konflikt med JHWH besegras så till den grad att den måste inordnas i den ordning som beskrivs som god av psalmisten, konflikten pågår inte längre eftersom JHWH besitter sådan kontroll. Att JHWH dominerar kaosmakterna vittnar om dennes oerhörda kapacitet som skapargud och är inte i första hand ett uttryck för ett trivialiserande av det onda.⁷⁷

Huruvida denna ”utveckling” i psalmen ska förstås som en medveten sådan, att havet (med allt vad det rymmer) i v. 25–26 ska förstås som det besegrade urhavet i inledningen av psalmen, eller att det är två parallella traditioner som fått rymmas inom samma psalm är en viktig fråga. Även om jag anser det rimligt att anta att psalmens arrangerande är medvetet gjort, inte bara språkligt utan även teologiskt så finns det argument för att v. 5–9 bör exkluderas ur psalmen, och dessa är främst språkliga. Att styckena med hymniska particip i v. 2–4 och 10 avbryts med stycken som innehåller perfekta verbformer i v. 5–6 och 8–9, samt att det i samma verser förekommer imperfekta

⁷⁶ Krüger, *Schöpfers*, 56.

⁷⁷ Krüger, *Schöpfers*, 323–324.

verbformer (som är ovanligt för Psaltaren) är ett argument för att dessa är infogade enligt Spieckermann.⁷⁸ Utöver dessa argument menar han också att hänvisningen till den ursprungliga skapelsen inte hör hemma i psalmens övriga skapelsetema som mer behandlar den kontinuerliga skapelseakten.⁷⁹ Den senare passagen går i vilket fall inte förstå som något annat än ett uttryck för en världsbild där JHWH är totalt dominerande bland ”högre makter” såsom kaoselement och Leviatan, ett monoteistiskt vittnesbörd.

Skeppens två huvudsakliga funktioner i den antika världen var att sammanbinda människor från olika platser, samt att skapa välstånd och rikedom genom handel. Dessa bägge funktioner finns beskrivna i Gamla testamentet,⁸⁰ tillsammans med en skräck och rädsla för havets opålitlighet och makt.⁸¹ I Ps. 104 är fokus snarare på de rikedomar som finns i själva havet, alltså fisken och havsdjuren, än de som skeppsbesättningen kan byta till sig genom handel med andra länder.⁸² Det verkligt anmärkningsvärda här är alltså havets positiva associationer (inklusive Leviatan) hos författaren, havet representerar i dessa verser ingen skräck för psalmisten, trots dess fiendlighet i andra gammaltestamentliga sammanhang, samt i psalmens inledning. Att fienden (Leviatan) är skapad och ”styrd” av JHWH påminner om passagen om natten, där även mörkret är sänt av JHWH. Detta står i konflikt med Akhenatons uppfattning om hur Gud förhåller sig till det onda i världen, där det onda har sin egen autonoma levnadssfär i och med nattens inträde.

Bl.a. i Gen. 1 är det ”himmel och jord” som är det vanliga ordparet när det talas om skapelsens helhet. Goldingay menar att det är annorlunda här, att v. 25a ska läsas tillsammans med föregående vers, som avslutning. Hans översättning blir som följer: ”The earth is full of your possessions; ²⁵that is the sea, great and wide in reach”. Att para ihop jorden med havet har texten i så fall gemensamt med Job 11:9 och 12:8, och det placerar den i ett sammanhang av vishetslitteratur, vilket gör omnämmandet av JHWHs vishet tidigare i v. 24 logiskt.⁸³

Sammanfattning

Skildringen av havet i Ps. 104 är framförallt udda i förhållande till andra gammaltestamentliga utsagor om detsamma, särskilt med tanke på psalmistens fascination för Leviatan som här påstås vara skapad av JHWH. Både havet och Leviatan är fiender till JHWH som tvingats underordna sig

78 Hermann Spieckermann, *Heilsgegenwart: Eine Theologie der Psalmen* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1989), 24–27.

79 Hossfeld & Zenger, *Psalms*, 46.

80 1 Kung. 10:22, Jes. 18:2, Hes. 27:3 och Ps. 107:23.

81 Jon. 1:4–16.

82 Krüger, *Schöpfers*, 307–308.

83 Goldingay, *Psalms*, 191.

denne och nu istället ingå i hans vishetsfulla, välordnade och planerade skapelse. Att havet från början är fiende vet vi (utöver andra gammaltestamentliga texter) av psalmens inledning, och kännedom om vem Leviatan är förutsätts av psalmisten. Skapelsens totala beroende av skaparen vill psalmisten så till den grad poängtera att även havet och Leviatan beskrivs i positiva ordalag, trots den rädsla och fruktan människorna som kan tänkas ha läst/hört psalmen måste känt inför dem.

Liksom delen om natten så tar även denna passage avstånd från tanken på en Gud med någorlunda jämbördiga motståndare, eller på sfärer inom skapelsen där JHWH är frånvarande. Frågan om monoteism blir aktuell, framförallt i skildringen av havet där JHWHs makt dras till sin spets. Det är för mig orimligt att tänka mig att denna idé om Guds totala makt över allt skapat skulle kunna vara influerat av Akhenaton och dennes religiösa reform, uttryckt i solhymnen där Akhenaton inte vill eller kan förklara hur Aton kan försvinna under natten och tillåta ondskan att ha sin fria sfär. Om denna idé inte kan härledas från Egypten, och om den som Krüger påstår ej heller kan härledas från den nordvästsemitiska föreställningsvärld ur vilken Leviatan är hämtad blir dessa verser särskilt intressanta. De kan vara uttryck för något särskilt genuint och säreget för den kult ur vilken psalmen uppkommit, en utsaga om vad som trots utländska influenser egentligen är kärnan i tron på JHWH som skapare och skapelsens herre.

2.1.5 Hela skapelsen försörjs av JHWH: v. 27–28

כלם אליך ישברון
לתת אכלם בעתו

²⁷Alla sätter sitt hopp till dig,
du skall ge dem föda i rätt tid.

תתן להם ילקטון
תפתח ידך ישבעון טוב

²⁸Du ger dem, och de tar emot,
du öppnar din hand, och de äter sig mäta.

Även dessa verser, likt v. 24 sammanfattar ett tema som är genomgående för hela psalmen. Här är temat hur *hela* skapelsen är beroende och försörjs av JHWH, och hur detta är en slags pågående skaparhandling som sker varje dag. Det råder delade meningar om huruvida כלם i v. 27 inkluderar även växter,⁸⁴ eller om det uteslutande gäller människor och djur.⁸⁵ Då det i nästkommande stycke talas om ”deras ande” är det rimligt att anta att det i första hand handlar om djur och människor. I vilket fall finns det en tydligt inkluderande åsyftan i detta stycke, att djuren inkluderas och ”sätter sitt hopp till dig (JHWH)”, samt att de skall få ”föda i rätt tid” gör dem till varelser bland människan, eller omvänt: människan till en varelse bland andra.⁸⁶

⁸⁴ Kraus, *Psalms*, 303. Även vattnet kan förstås som ”föda” för växterna.

⁸⁵ Hossfeld & Zenger, *Psalms*, 56.

⁸⁶ Spieckermann, *Heilsgegenwart*, 47.

Trots ett mindre fokus på människan än i t.ex. Akhenatons solhymn eller Gen. 1 och 2 hävdar Speickermann ändå att hon har en central roll i psalmen. På två ställen nämns människan explicit (v. 14–15 och v. 23) och enligt Speickermann handlar v. 27–30 primärt om henne, trots tal om inkluderandet av andra levande varelser. Det unika med människan är hennes förmåga- och bundenhet till sitt arbete. Samtliga verser som nämner människan relaterar på ett eller annat sätt till detta: boskapen och örterna som växer ger människan mat vid slakt (även om det liksom i Gen. 1 inte står någonting om att äta djuren) och skörd (v. 14); vin, olja och bröd är produkter av arbetet (v.15) och i v. 23 är det explicit arbetet som definierar människans varande och hennes levnadssfär. Även v. 27–28 sätter därmed människans arbete i fokus, men tydligare i relation till det faktum att JHWH ger människan de verktyg (alltså maten) med vilka hon arbetar för att försörja sig.⁸⁷ Det ska dock tilläggas att Speickermann inte representerar en samlad ståndpunkt bland forskare i detta. Krüger menar att det är rimligt att som i stycket ovan argumentera för att כָּל־מַדְּבָרֵי syftar på *hela* skapelsen, och att människan inte alls är det som primärt åsyftas. Några indicier om att stycket primärt handlar om människan finns helt enkelt inte och måste i så fall tydligare bevisas av Speickermann, enligt henne.⁸⁸

I förhållande till solhymnen menar Krüger att det finns en överensstämmelse i ordalydelser och tema mellan dessa verser i psalmen och raderna 59–60 som lyder:

⁵⁹Thou dost set each man in his place
and supply his needs;
Each one has his food,
and his lifetime is reckoned.

Kontexten har dock en avgörande betydelse för resonemanget om teologi och en eventuell influens. Det gemensamma temat är hur Gud är givare av föda, skillnaden är att det i solhymnen endast är människan (både egyptier och ”utlänningar”) som är mottagare av denna föda: ”Thou dost set each *man* in his place... Each one has his food.” I psalmen är det, om man tonar ner Speickermanns linje, åtminstone både djuren och människan, möjligen också resten av skapelsen såsom växter och träd. I och med att raderna 59–60 i solhymnen är placerade i ett sammanhang som även talar om andra nationer, och om människorna som bor i dessa nationer så är det ett tydligt fokus på människan i texten med utgångspunkt i den egyptiska vardagen, i psalmen är det människan såsom allmänbegrepp bland andra varelser i hela skapelsen som åsyftas.⁸⁹

⁸⁷ Speickermann, *Heilsgegenwart*, 35–36.

⁸⁸ Krüger, *Schöpfer*, 338–339.

⁸⁹ Krüger, *Schöpfer*, 414–415.

Sammanfattning

Människan har inte den särställning i Ps. 104 som hon har i t.ex. Genesis skapelseberättelse. Centralt för psalmen är att hela skapelsen är en del av JHWHs plan och att hela skapelsen är beroende av honom och har genom detta beroende ett slags förhållande till honom. Spieckermanns hållning, att människan skulle ha en central plats därför att hon är den enda som arbetar, kan stämma till viss del. Människans arbete är unikt, men är människan i sig unik av den anledningen? Finns det något gemensamt för alla andra varelser som gemensamt definierar dem som något annat än människan, eller människan som något annat än dem? Jag kan inte se det, att människan arbetar är lika unikt för henne som det är för Leviatan att ”tumla om i djupet”, för havsdjuren att ”myllra” eller för lejonen att ”ryta”. I solhymnen beskrivs människan bl.a. utifrån sin nationstillhörighet, något som verkligen gör henne unik gentemot de andra levande varelserna. Hymnen talar inte bara om egyptier utan även om människorna som bor i dess grannländer, detta gör människan specifik till skillnaden från djuren som omskrivs i mer allmänna skildringar, och något sådant finns inte i psalmen. Snarare är det inledningen och avslutningen som säger något om människans exklusivitet: att hon kan lova JHWH, sjunga och spela till hans ära och författa psalmer till honom, något som bara Akhenaton kan göra enligt solhymnen. Den iakttagelsen är dock endast möjlig att göra om man går bortom vad psalmen faktiskt beskriver.

2.1.6 JHWHs ansikte och ande: v. 29–30

תסתיר פניך יבחלון
תסף רוהם יגועון
ואל־עפרם ישובון

²⁹Du döljer ditt ansikte, och de blir förskräckta,
du tar ifrån dem deras ande, och de dör
och blir åter mull.

תשלה רוחשך יבראון
ותחדש פני אדמה

³⁰Du sänder din ande, då skapas liv.
Du gör jorden ny

Om man ser till språkets struktur har v. 28–30a en gemensam uppbyggnad med bicola där första delen av bicolan är centrerad kring en handling av JHWH, och andra delen kring ”varelsernas” svar/reaktion på det JHWH gör. Hossfeld och Zenger hävdar i likhet med Krüger att den reaktion som ges på JHWHs underhåll och närvaro/frånvaro inte kan begränsas till att gälla enbart människan, en slags gränslöshet mellan skapelsens olika varelser är genomgående för hela psalmen och även i dessa sista verser av det stora centrala stycket.⁹⁰

Psalmisten beskriver livets både krassa och mer ljusa verklighet, och bägge sidor har sin förklaring i JHWHs agerande. Att drabbas av förskräckelse när man upplever att JHWH vänder bort

⁹⁰ Hossfeld & Zenger, *Psalms*, 56.

sitt ansikte uttrycks även i Ps. 30:8, då utifrån psalmistens egen erfarenhet om att uppleva både JHWHs gunst och hans frånvaro, i tacksamhet för det förstnämnda och med förvåning och undran för det sistnämnda. I Ps. 104:29–30 beskriver psalmisten samma sak fast med hela skapelsen i åtanke, perspektivet är större. Om skapelsen är beroende av att JHWHs blick är vänd mot den för att kunna frodas, så är den i ännu större utsträckning beroende av att han andas in sin ande (רוח) i den för att överhuvud taget kunna existera. Livet kommer inte inifrån människan eller skapelsen, livet har en extern källa i JHWH. Här blir Levensons argument om att JHWH är mer *i* skapelsen än vad som ofta hävdats, bl.a. av Yehezkel Kaufmann aktuellt. Levenson menar att den bild som målas upp av JHWH i Ps. 104 inte antyder någon större makt över skapelsen än vad Aton har i Akhenatons solhymn (vilken han dock menar inte kan reduceras till paganism). Om Levenson med denna makt syftar på skapelsens totala beroende av skaparguden för sin existens är JHWH och Aton väldigt lika, och det finns ingen konflikt mellan det att JHWHs ande (som kommer utifrån) är upphovet till allt liv och att soldiskens strålar är detsamma i solhymnen, bägge företeelserna påminner om varandra.⁹¹ JHWH har dock inga fiender kvar i skapelsen inför vilka han flyr eller försvinner såsom Aton gör inför natten. Det är också så att döden är en naturlig del av skapelsen i v. 29, att JHWH tar sin ande från varelser så att de dör beskrivs tämligen odramatiskt och är här inte ett exempel på ett straff där JHWH tar sin ande från någon p.g.a. något som denna varelse gjort, denna beskrivning är av livets naturliga gång. Detta kontrasterar inte bara omnämmandet av döden i samband med natten i raderna 10–20 i solhymnen, där döden beskrivs som ett slags motsatsförhållande till Aton, utan också synen på döden i andra gammaltestamentliga passager (Gen 3:22–24).⁹² Framförallt kontrasterar det Atons så intima förknippande med soldisken där de livsgivande solstrålarna är bundna till en kosmisk ordning och regelbundenhet, medan JHWHs ande är bunden till JHWHs vilja och agerande.

Diskussionen om JHWHs och Atons likheter/skillnader i förhållande till döden blir mer komplicerad när vi läser raderna 99–101 i solhymnen: ”When thou hast risen, they live; When thou dost set, they die. For thou art lifetime thyself; one lives through thee.” Denna formulering och den teologiska ståndpunkt som här förmedlas är slående lik v. 27–30 och särskilt v. 29 i psalmen. Med detta tycker jag mig kunna konstatera att det finns plats för två olika beskrivningar av döden i solhymnen: nattens skräckinjagande mörker som ett tillstånd till följd av Atons frånvaro, men som sedan övergår i dagens ljusa tillvaro, och döden som slutet på livet när Atons livsgivande strålar inte längre uppfyller en med liv. Dessa bägge tillstånd går väl att översätta till gammaltestamentlig teologi, men bara ett av tillstånden (det senare) har en motsvarighet i Ps. 104.

91 Levenson, *Creation*, 64.

92 Hossfeld & Zenger, *Psalms*, 56.

Kraus lägger särskilt vikt vid JHWHs kreativa förmåga gällande hans skapande och hur denna upprätthåller livet i skapelsen. I kontrast till solen, som i Akenatons solhymn är om inte den enda, så åtminstone den viktigaste försörjaren, som ”bara” följer sitt vardagliga mönster och därigenom upprätthåller livet på jorden så är JHWHs ande ett uttryck för något större, även solen är ju en del av JHWHs skapelse, men långt ifrån så vital för livet såsom anden är. JHWH skapade en gång solen för att den skulle inordnas i ett mönster (v. 19), men anden är del av hans ständiga skaparhandling som upprepas dag efter dag, inte som en repetitiv soluppgång utan med variation och förnyelse, och mer direkt kopplad till JHWHs vilja och handlande.⁹³ Något enklare formulerat är JHWHs ande osynlig och obeskrivbar av psalmisten, men ändå påtagligt närvarande genom livets realitet, det transcendenta och immanenta möts. Soldisken är istället enbart konkret och påtaglig, om än obegriplig för människan.

Sammanfattning

Även här poängteras hur totalt beroende hela skapelsen är av JHWH och dennes ande. Liv och död är konsekvenser av JHWHs agerande, av den ordning han har uppställt för allt existerande att rätta sig efter. Att som Levenson, hävda att JHWH och Aton är väldigt lika varandra i respektive psalm/hymn stämmer framförallt i synen på skapelsens beroendeförhållande till sin skapare, samtidigt måste det finnas någon slags logisk gräns för hur mycket man kan hävda en Guds ”allestädes närvaro” samtidigt som man binder denne vid en himlakropp såsom Akhenaton gör. Vad gäller synen på döden är inte problemet att Ps. 104 synsätt inte överensstämmer med Akhenatons solhymn, problemet är att solhymnen rymmer flera tankegångar (till viss del motstridiga) medan psalmen driver en mer koherent linje (om än motsägelsefull mot *andra* gammaltestamentliga passager) där döden beskrivs krasst och enkelt, och inte i fientliga ordalag eller som en konsekvens av synd.

2.2 Akhenatons solhymn i förhållande till Ps. 104

Nedan följer de passager i Akhenatons solhymn som Krüger (och forskare i allmänhet) anser vara parallella till motsvarande passager i Ps. 104. Passagen om människans arbete (26–30), samt den om människans beroende av Aton (59–60) har som tidigare nämnts sammanfogats med motsvarande passager under den rubrik som behandlar samma tema i Ps. 104. Därför saknas dessa passager i detta kapitel.

93 Kraus, *Psalms*, 303.

2.2.1 Nattens mörker och hot: 11–20

When thou dost set on the western horizon,
 The earth is in darkness, resembling death.
 Men sleep in the bed-chamber with their heads covered,
 Nor does one eye behold the other.
¹⁵Were all their goods stolen which are beneath their heads,
 They would not be aware of it.
 Every lion has come forth from his den,
 All the snakes bite.
 Darkness prevails, and the earth is in silence,
²⁰Since he who made them is resting in his horizon.

Inte bara själva natten och mörkret är gemensamt med v. 20–22 i Ps. 104 utan även vilddjurens närvaro, med särskilt fokus på lejonen. I en jämförelse de bägge texterna emellan är det förstås anmärkningsvärt att två stycken som av forskare anses vara parallella verkar lägga helt olika värderingar i vad natten innebär för Guds närvaro i världen, och för alla de levande varelser som denne skapat och dagligen försörjer. För Akhenaton tjänar inte den här passagen syftet att beskriva hur lejonen och ormarna är skapade av Aton och hur dessa uppfyller hans vilja genom att leva såsom de är skapta att göra. Istället ska den förstås som en del av ett längre vittnesbörd om soldiskens skönhet, och hur beroende livet är av att denna himlakropp varje dag stiger upp på himlen och låter sina solstrålar möta skapelsen. Natten blir i en sådan skildring rimligen inte förknippad med positiva upplevelser, utan måste på något sätt kontrastera solen och dennes ljus.

På samma sätt som det inom skapelsen finns ett motstånd mot JHWH genom kaosmakterna, som i Ps. 104 är starkt förknippade med havet och vatten (v. 6–9), och som i psalmen ändå ryms tillsammans med idén om att JHWH skapat/ordnat havet så att det tjänar ett gott syfte inom skapelsen, t.ex. som levnadsfår för fiskar och havsdjur (v. 25), som vattenkälla för växter och djur (v. 10–13) osv. så kan mörkret i solhymnen fungera som en motpol mot Aton utan att egentligen utgöra en motsats i verklig bemärkelse. Natten besegras varje dag och tvingas underordna sig den betydligt starkare soldisken vars livfulla skapelse finns kvar även efter nattens intåg. Natten kan vara en påminnelse, eller en rest av det verkliga mörkret, ett slags urmörker som liknar idén om urhavet/avgrunden i den gammaltestamentliga kaoskampen.

Det är dock så att att Akhenatons religiösa reform, där solhymnen som text och teologiskt vittnesbörd ingår, saknar mytologiska skildringar och symboliska budskap. Något han tros ha tagit avstånd från för till förmån för ett språk som tydligare förkunnade den universalism, kosmiska regelbundenhet och de totala maktanspråk han tillskrev Aton.⁹⁴ Att solnedgången, natten och mörkret ska förstås som en inom skapelsen existerande rest av en förhistorisk kamp mellan Gud och

⁹⁴ Redford, *Akhenaten*, 177.

kaos är alltså snarare motiverat utifrån att man söker likheter mellan solhymnen och psalmen, än utifrån vad man faktiskt vet om egyptisk religion och Akhenatons teologi, och därför är det inte en rimlig väg att gå. Dessutom är det långsökt att tänka sig att ett motiv där kaosmakterna tar sig uttryck genom ett urhav som täcker hela jorden skulle kunna vara direkt applicerbart på Atonkulten och dess idé om ett dualistiskt förhållande mellan mörker och ljus, som om själva vattnet enbart fungerade som en symbol som kan bytas ut mot en annan. Snarare är det så att idén om urhavet och vattnets fara även finns inom egyptisk religion och att eventuella spår av kaoskamp i solhymnen då skulle uttryckas genom en rädsla för Nilen och dess översvämningar.⁹⁵ I solhymnen uttrycks aldrig denna kamp mot urvattnet. Nilen och vattnet omnämns, men enbart i goda ordalag och som skapat av Aton med enbart ett gott syfte. De potentiella kaoskampsmotiv som kunde funnits med är inte närvarande. Därför kan natten inte förstås som något annat än en inom skapelsen företeelse som står i opposition mot Aton och vittnar om dennes frånvaro, och som representerar en direkt ondska, men utan vidare förklaring.

Döden är närvarande i texten genom att natten enligt rad 12 sägs påminna eller likna denne. Idén om döden som ett sovande tillstånd, eller ett tillstånd utan medvetande, alltså ett upphörande av att existera är främmande för tidigare egyptisk religion och dess skildringar som berör ämnet. Istället ses döden oftast som en slags passage mellan detta liv och det nästkommande, och de texter som handlar om döden talar oftast om hur man bäst förbereder sig för passagen och om de faror som lurar i underjorden. Kultiska föremål, och litteratur förknippat med begravning, samt besvärjelser avsedda att finnas till hands kring de döda (en del för att kunna återuppväcka dem) användes inte i Akhenatons nya huvudstad Akhetaton, sådant som var ämnat att bl.a. underlätta passagen för de döda.⁹⁶ Samtidigt är det uppenbart inte bara i solhymnen (raderna 9, 95 och 107) att Akhenaton uppfattade sig själv som "Guds son" i den klassiska och samtida faraoniska bemärkelsen. I och med detta har faraon ett förhållande till den gudomliga verkligheten, ett förhållande som möjliggör åtminstone för honom ett levande tillstånd bortom döden. Vissa forskare menar dessutom att Akhenatons hädangångna far Amenhotep III enligt Akhenaton själv var identisk med hans gudomliga far, att denne genom döden övergått från att vara jordisk monark till att vara himmelsk monark och ingått i, eller blivit den Gud som manifesterades genom soldisken.⁹⁷

Döden som ett sovande tillstånd förknippat med mörker, eller som ett upphörande av livet är ett

95 Krüger, *Schöpfers*, 143–144.

96 David P. Silverman, Josef W. Wegner & Jennifer House Wegner, *Akhenaten and Tutankhamun: Revolution and Restoration* (Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, 2006), 38–39.

97 Silverman, Wegner & House Wegner, *Akhenaten*, 29.

återkommande motiv i Gamla testamentet,⁹⁸ men i Ps. 104 finns det inga hänvisningar till döden i och med nattens inträde i v. 20–22. Möjligen kan man se de unga lejonens rov som en skildring av döden, men det talas aldrig där om hur JHWHs ande (רוח) tas ifrån de levande såsom det gör i v. 29 där döden är central för förståelsen för hur allt liv är beroende av JHWH. I raderna 31–40 beskriver Akhenaton hur djur, fåglar, skepp och fiskar är ett vittnesbörd om Atons omtanke om sin skapelse. Lejonen och ormarna är inte en del av denna skildring, de förekommer enbart i passagen om natten, där de bär negativa konnotationer som ett hot mot människan, och ett tecken på nattens fientlighet i kontrast till dagens harmoniska tillstånd. Det finns inget utrymme i solhymnen för att tolka dessa varelser på ett positivt sätt då de inte nämns utanför nattens svär, detta är i kontrast till Ps. 104 där nattens djur varken representerar död eller fientlighet.

Sammanfattning

Natten står i motsats till Atons manifesterande genom soldisken på himlen, därför är den ond och farlig för framförallt människan. Under nattens timmar befinner sig människan i ett dödsliknande tillstånd, hennes ägodelar kan bli stulna, lejon och ormar kommer fram och hotar henne. Exakt vad som menas med döden i sammanhanget är inte helt klart då det skiljer sig från tidigare egyptiska skildringar, i vilket fall är det ingen som helst tvivel om att denna passage kontrasterar motsvarande i Ps. 104 där natten inte alls påminner om döden eller hotar människan, utan bara inte är den sfär inom vilken hon lever sitt vakna liv. Med Akhenatons minskade fokus på mytologiska skildringar är det också rimligt att tänka sig hans skildring av natten som krass och enkel, natten är mörk och uppfattas i det mesta som annorlunda än dagen. Den kan helt enkelt inte vara en del av soldiskens sfär då solen inte lyser på natten, hur och varför det är så kanske är mindre viktigt för Akhenaton.

2.2.2 Atons storhet och transcendens: 52–53

⁵²How manifold is that which thou hast made, hidden from view!
Thou sole god, there is no other like thee!

Denna korta passage, bestående av två rader är central för förståelsen av solhymnen och på vilket sätt den skiljer sig markant från Ps. 104. Läst i ljuset av Ps. 104 kan solhymnen förstås som en lång kultiskt förankrad och känslomässigt uttryckt lovsång till Aton där hymnförfattaren uttrycker en bland folket förankrad teologisk reflektion kring skapelsen och dess skapare. Där Ps. 104 berättar om en skapelse som vittnar om skaparens vishet (v. 24), något psalmisten kommer fram till efter att

⁹⁸ Ps. 13:3; 90:3–6, Job 7:21; 14:10–12, 1 Kung 2:10; 11:43.

ha vittnat den skapelse han själv lever i (v. 10–23) så är Atons planer ”hidden from view” och inte tillgängliga för människan, enligt solhymnen. Endast Akhenaton är den för vilken Atons uppenbarelser är synliga, rad 90–96 lyder: ”When thou didst go away because all men existed, Thou didst create their faces that thou mightest not see (thy)self (alone), ... one ... which thou didst make, Thou art in my heart; There is no other that knows thee, Save thy son Akhenaten, For thou hast made him skilled in thy plans and thy might.”⁹⁹ Trots en del skador på texten är budskapet tydligt: människan känner inte till Atons planer, undantaget Akhenaton, som dessutom är textens upphovsman.

Enligt Dominic Montserrat är det trots likheterna med Ps. 104, som ju klassificeras som skapelsehymn inte skapelsen som är i fokus i solhymnen. Faraon och hans förhållande till den gudomliga sfären är det verkligt viktiga, och särskilt i fallet med solhymnen är syftet att stärka faraons makt och status. Solhymnen följer de konventioner som gällde för egyptisk religion före Akhenatons tid: den är inskriven i den farao som anges som upphovsmans grav, och den förkunnar en teologi om farao *och* Gud (där det är oklart vem som är viktigast). Att ta ut en teologisk riktning med ett tydligare fokus på farao och mindre på gudarna var inte med största säkerhet något som Akhenaton själv lade grunden för, utan en fortsättning på en utveckling som startat tidigare, kanske under hans fars regeringstid. I och med att soldiskens gudomlighet mer betonades (vilket alltså skedde före Akhenaton) fick andra bilder och manifestationer av Gud stå tillbaka, exempelvis bilder föreställande människor och djur och dyl. Guds immanens förminskades alltså till förmån för dennes transcendens, och slutligen var det Guds ”unknowableness” som Akhenaton betonade. Kännedom om Gud, det som i Ps. 104 ges människan genom att betrakta skapelsen är alltså omöjligt för människan att nå enligt Akhenaton. Viktigare för människan är att förstå att faraon har gudomlig status, och kanske t.o.m. att även han är en gudom.¹⁰⁰

Frågan är om inte talet om att Akhenaton ledde en religiös reform i en monoteistisk riktning i kombination med idén om solhymnen som ett eventuellt litterärt ursprung till Ps. 104 leder oss fel i vår förståelse av Akhenatons religion, och därmed också i hur vi tänker oss solhymnen i relation till psalmen. Snarare än att Akhenaton gick från en polyteistisk religion mot en monoteistisk, likt den som Israel troligen utvecklade under, eller strax innan exilen så bär hans reform tankegångar som för egypterna bör ha uppfattats som konservativa och bakåtsträvande. Snarare än att bara se sig som en i raden av faraonerna finns goda skäl att tro att Akhenaton uppfattade sig själv som en farao med

⁹⁹ Thomas, *Documents*,

¹⁰⁰ Dominic Montserrat, *Akhenaten: History, Fantasy and Ancient Egypt* (London & New York: Routledge, 2000), 39–40.

samma status som faraonerna i Det gamla riket, alltså som en gudom. Akhenaton byggde tempel och anlade gravarna i Akhetaten i enlighet med den praxis som var rådande i Det gamla riket. Faraon Chefren (2520–2495 f.v.t.) som byggde en av pyramiderna och vars namn finns inristat på en skål bland de föremål som utgjort möbleringen och inredningen till Akhenatons grav kan ha varit en slags förebild för denne i fråga om ämbetssyn och religion.¹⁰¹

Sammanfattning

När solhymnen prisar Aton för dennes förmåga och kreativitet utifrån hur skapelsen ser ut är det Akhenatons bekännelse och inte någon allmän sådan vi läser. Atons planer är dolda för människan, undantaget Akhenaton och möjligen hans hov. I solhymnen är Aton mäktig och förunderlig, och detta vet Akhenaton därför att han är faraon och har ett särskilt förhållande till denne, inte för att han har sett det genom att skåda skapelsen. I Ps. 104 vet psalmisten däremot att JHWH är mäktig därför att han sett dennes skapelse och inte kan sluta förundras över den. Guds storhet är för Akhenaton ett legitimerande av hans egen position, den monoteism som han kan ha rört sig mot med sin reform var fortfarande en traditionell egyptisk religion i den bemärkelsen att faraon var Guds manifestation på jorden, och att göra Gud så stor och icke nåbar som möjligt gjorde honom själv till egyptiernas viktigaste objekt i sin kult.

2.2.3 Havet och skeppen: 37–40

³⁷Ships sail upstream and
downstream alike,
For every route is open at thine appearing.
The fish in the river leap
before thee,
⁴⁰For thy rays are in the midst of
the sea.

Liksom Ps. 104 har solhymnen en passage där havet och skeppen nämns explicit. Även om skildringen i Ps. 104 inte är totalt situationslös så är den fortfarande inte så geografiskt specifik som solhymnen. Leviatans närvaro, och havet som ”det väldiga vida” inom vilket skeppen och Leviatan har sin plats tyder på att beskrivningen gäller havet i en vidare bemärkelse, dessutom med rester av ett mytologiskt element. T.ex. kan man jämföra med de djur som beskrivs i psalmen som har en geografisk hemvist i det område inom vilken psalmen tillkommit (stengeten och klippgrävlingen i v. 18, samt lejonet i v. 21), men också träden som kopplas samman med Libanon (v. 16). Den typen av beskrivning gör psalmisten inte när han prisar JHWH för havets storhet, och Leviatans närvaro

¹⁰¹ Montserrat, *Akhenaten*, 40–42.

skulle dessutom omöjliggöra en allt för fast geografisk förankring p.g.a. sitt mytologiska ursprung. Solhymnens passage syftar däremot troligen specifikt på Nilen vad gäller skeppens färdriktning då det står ”uppströms” och ”nedströms” och inte som i psalmen, där det ospecificerade uttrycket ׀לך (stäva) som inte avslöjar någon specifik färdriktning återfinns. Havet omnämns först i sista raden och är inte här förknippat med skeppen, utan först och främst med fisken som ”hoppas” inför Aton och dennes värmande solstrålar.¹⁰²

I den egyptiska mytologin finns en karaktär som motsvarar Leviatan: Apophis, en drakliknande eller ormliknande gestalt som beskrivs som fiende till Re. En av Apophis sysslor är att göra livet besvärligt för de döda som befinner sig i underjorden, men han besegras av skorpiongudinnan Selkis och får sitt huvud krossat, samma öde som Leviatan kan vänta sig utifrån Jes. 27:1. I en annan skildring utkämpar Apophis tillsammans med en av sina vänner en kamp mot Re under dagens sjunde timme i ett slags cykliskt skeende, också i underjorden. Även här får han huvudet demolerat, eller kanske till och med avhugget. Liksom med Leviatan (och andra mytologiska fiender till JHWH) så förekommer användningen av Apophis namn i samband med beskrivningen politiska fiender, vilket utökar den mytologiska kamp de har sitt ursprung i till att även gälla realpolitiska händelser.¹⁰³

Att Apophis inte är närvarande i solhymnens passage om vattnet säger inte per automatik att Ps. 104 i och med sitt omnämnande av Leviatan inte är sprungen ur en kulturell sfär som den delar med solhymnen. Däremot är det tydligt att dessa bägge texter har olika anknytning till respektive kulturnytologiska föreställningar. Som tidigare nämnts är det en allmän uppfattning bland forskare att Akhenaton tonade ner mytologiska och symboliska element i sin religion.¹⁰⁴ Därför är det naturligt att Apophis inte ges utrymme i denna skildring. Frågan är om inte samma nedtonande av mytologiska skildringar också präglar Ps. 104 skildring av havet, skeppen och Leviatan (v. 25–26). Liksom Apophis är frånvarande i i solhymnen har Leviatan avmytologiserats så till den grad att man kan fråga sig om det rör sig om en mytologisk text överhuvud taget. Att Leviatan är närvarande är alltså inte argument nog för att särskilja den från solhymnen som en mer mytologisk skildring än solhymnen. Istället är det den inledande beskrivningen av havet i Ps. 104: 6–9 som med sitt kaoskampsmotiv kontrasterar raderna 37–40 i solhymnen. Som tidigare nämnts håller jag det för sannolikt att den inledande kaoskampsskildringen och den senare skildringen av det väldiga havet medvetet placerats i samma psalm för att gestalta hur JHWH inte bara kämpar mot kaos utan även

102 Krüger, *Schöpfer*, 413.

103 Krüger, *Schöpfer*, 330–332.

104 Silverman, Wegner & House Wegner, *Akhenaten*, 38.

besegrar det så till den grad att det måste inordnas i hans goda skapelseordning. Apophis får inte plats i en sådan beskrivning, han drivs undan till förmån för den goda ordningen och kan aldrig bli en del av den, han besegras enbart genom hans undergång.

Sammanfattning

Skildringen av havet i solhymnen är helt fri från mytologiska element. Allt som skildras är möjligt att se och uppleva i den fysiska sfären och saknar symbolisk innebörd. Motsvarade passage i Ps. 104 innehåller både ”realistiska” och mytologiska element, om än väldigt avmytologiserade. Denna passage i solhymnen är inte heller lika anmärkningsvärd i sin kontext som motsvarande inom psalmen, där havet som ofta är motståndare till JHWH (i andra texter, men framförallt i inledningen av psalmen) beskrivs med positiva konnotationer. Om det är rätt att göra den bedömningen att den positiva skildringen av havet i psalmen är av udda karaktär så finns det en öppning att se solhymnens passage som ett tidigare led av samma tradition, om än väldigt omarbetad och påverkad av ytterligare kulturella sfärer innan ”slutresultatet” i Ps. 104. Jag finner det dock mer meningsfullt att läsa skildringen av havet i psalmen i relation till den inledande kaoskampsskildring som ryms inom samma psalm än att förstå den utifrån solhymnens totalt avmytologiserade havsskildring.

2.2.4 Allt är beroende av Aton: 97–102

⁹⁷The earth came into being by thy hand,
Just as thou didst make them.
When thou hast risen, they live;
¹⁰⁰When thou dost set, they die.
For thou art lifetime thyself;
one lives through thee.

Utöver sin likhet i ordalydelse har denna passage ett tema som är likt v. 29–30 i psalmen. Dessa bägge stycken framhåller skapelsens totala beroende av skaparen, i solhymnen beskrivs inte bara *creatio continua* utan också den ursprungliga skapelsen då allting kom till genom Atons hand, något som är frånvarande både i den parallella passagen i Ps. 104, men också i psalmen i övrigt. Precis som Levenson hävdar så är det egentliga fokuset för författaren inte skapelsen och dess ordning utan gudomen som har skapat och upprätthåller den, både i solhymnen och i psalmen.¹⁰⁵ Detta tema är centralt för förståelsen av texterna, och hur vi ser på deras syfte och funktion. En hymn är inte en pedagogisk redogörelse för hur naturen är uppbyggd, utan ett uttryck för hängivenhet till den som hymnen riktar sig, i detta fall Aton. I denna del av solhymnen, som är en del av slutet poängterar

¹⁰⁵ Levenson, *Creation*, 64.

därför Akhenaton vem som är hymnens absoluta fokus. Jorden kom till genom Atons skaparhandling, och utan honom kan ingenting som finns på den leva, Aton utgör livets essens. Psalmens parallella stycke tjänar samma funktion: det avslutar psalmen och vänder fokuset åter på JHWH själv, som är alltings herre och skapare.

Det finns dock en problematik i att förutsätta att solhymnen är en hymn i samma, eller liknande bemärkelse som Ps. 104. Framförallt med tanke på hymnens (i gammaltestamentligt exegetisk bemärkelse) teocentriska fokus, där skapelsen kan beskrivas utförligt, men där lovprisningen otvivelaktigt riktas till JHWH och inte till skapelsen i sig, eller något annat för den delen.¹⁰⁶ I fallet med Akhenatons solhymn är det tveksamt om texten passar en sådan beskrivning, även förutsatt att man tar hänsyn till den egyptiska kontexten. Montserrat menar att begreppet hymn inte ger en rättvis beskrivning av vad solhymnen faktiskt vill förmedla. Att genrebenämna solhymnen som en hymn gjordes först av Breasted som menade att samtliga så kallade hymner funna i Akhenatons grav var: ”A gospel of the beauty and beneficence of the natural order, a recognition of the message of nature to the soul of man”. En beskrivning varken jag eller Montserrat delar med Breasted. Istället bör solhymnen uppfattas som en eulogie,¹⁰⁷ genom vilken Akhenaton uppfyller sin faraoniska plikt där han välsignar och hyllar den rådande Guden, hovet och alltings ordning, en ordning där han sitter på toppen.¹⁰⁸

Det teocentriska fokuset ifrågasätts allt mer om man även läser denna passages följande rader, den fortsatta slutgiltiga avslutningen av hymnen. Rad 104–108: ”When (thou) risest (thou) makest ... flourish for the king. As for all who hasten on foot, Ever since thou didst fashion the earth, Thou dost raise them up for thy son who came forth from thyself, The king of Upper and Lower Egypt, Akhenaten.” Skapelsens syfte är inte att vittna om Aton och dennes storhet, skapelsens syfte (och framförallt människans) är att blomstra inför konungen (Akhenaton) vars existens är det enda som gör Atons planer något annat än höljda i dunkel. Gud är inte viktigare än farao, Gud är en av pelarna på vilken farao legitimerar sin makt. Allt är beroende av Aton och allt är ordnat efter Atons vilja som är att Akhenaton ska trona högst på jorden.

Sammanfattning

Akhenatons solhymn behandlar huvudsakligen den skapelseakt som är ständigt pågående, i dessa verser fastslås detta, men även att Aton en gång skapade hela jorden. Jorden är ständigt beroende av

106 Hans-Joachim Kraus, *Psalms 1–59* (övers. Hilton C. Oswald; Minneapolis: Augsburg Publ. House, 1988), 45.

107 På engelska ”eulogie”. Jag har inte stött på begreppet på svenska i ett sammanhang där det används såsom jag gör, men jag har ändå valt den ordagranna svenska översättningen då ”välsignelser” är ett alldeles för brett begrepp.

108 Montserrat, *Akhenaten*, 38.

sin skapare, liksom i Ps. 104. Denna passage är väldigt lik motsvarande i Ps. 104 både till ordalydelse och tema, skillnaderna uppstår först när man läser andra delar av framförallt solhymnen. Likheterna uppstår alltså främst när man isolerat de aktuella passagerna från respektive kontext, något jag anser missgynnar förståelsen av dem bägge, men framförallt solhymnen då den anses vara äldre och därmed riskerar att läsas i ljuset av den kortare och mer koherenta psalmen. Alltings beroende av Aton och dennes oerhörda makt sammanfattas inte på samma sätt som i Ps. 104 med att Gud därför är värd att prisas, utan med att Akhenaton i egenskap av Atons världsliga manifestation och med kännedom om honom är centrum för den egyptiska religionen och dess kult.

Avslutning

3.1 Slutsats

Jag har sökt visa att det trots en eventuell influens från Akhenatons solhymn på Ps. 104 i psalmen finns utsagor som teologiskt kontrasterar den tradition Akhenatons solhymn.

– I kontrast till Akhenatons solhymn ger Ps. 104 uttryck för:

1. Hela skapelsens totala beroende av skaparen i kombination med en skapare som är långt större än skapelsen men samtidigt möjlig (för vem som helst) att nå kännedom om genom att betrakta skapelsens skönhet. En skapare som ger sig till känna genom sin skapelse.
2. Att hela skapelsen är inordnad i skaparens plan och fyller en funktion, även de element som i andra delar av Gamla testamentet uppfattas som hotande har underordnats JHWH och inordnats i hans plan för att uppfylla ett gott syfte.
3. En skapelsesyn där människans särart reduceras till förmån för en mer ”holistisk” skapelsesyn.
4. Kaoselementens närvaro i ett förhistoriskt skeende, samt deras kuvade tillstånd i ”nutiden”.
5. Lovsång utan en specifik kultisk, monarkisk eller nationell förankring.

– I relation till andra texter inom Gamla testamentet som behandlar skapelsen har Ps. 104 säregna drag. De mer övergripande teologiska idéerna om hur himlakropparna underordnas JHWH är i överensstämmelse med framförallt den skapelsesbildning som finns i Gen. 1, annars är det gentemot just Genesis skapelsesbildning som Ps. 104 skiljer sig i väsentliga avseenden. Skillnaderna består av människans roll, som är förminskad i psalmen, och synen på döden som i psalmen saknar Genesis uppfattning om densamme som ett straff från Gud och istället nämner döden som en naturlig del av skapelsen.

Väsentliga gemensamma motiv finns det mellan Ps. 104:21 och Job 39:3 där Gud uppfattas som givare av föda till rovdjur, i psalmens fall lejon och i Jobs fall korpen. Gemensamt för dessa stycken

är också att gudsnamnet JHWH får stå tillbaka till förmån för יהוה trots att JHWH förekommer i närkontexten. Ps. 104:26 med sin skildring av Leviatan och hur JHWH leker med denne har också en parallell i Job 40:20–29 (med särskilt fokus på den 24e versen) även om leken i Job beskrivs på ett grymmare sätt än i psalmen. Dessa verser i Ps. 104 och Job verkar stå i ett gemensamt traditionsled.

– Utifrån jämförelsen mellan Akhenatons solhymn och Ps. 104, men också utifrån hur Ps. 104 förhåller sig till andra gammaltestamentliga skapelsetexter (vilket uttryckts i styckena ovan) finner jag att Ps. 104 bäst förstås utifrån sitt teologiskt och traditionshistoriskt kontrasterande förhållande till Akhenatons solhymn, samt dess olika förhållningssätt gentemot andra skapelsetexter i Gamla testamentet. Med detta anser jag mig ha visat att Ps. 104 och Akhenatons solhymn inte är så samstämmiga som framförallt den tidiga forskningen kring deras inbördes förhållande ville göra gällande.

3.2 Avslutande diskussion

De teologiskt medvetna ställningstagande jag ser i Ps. 104 måste bedömas utifrån vad vi tror oss veta om den eventuella litterära influens som finns mellan psalmen och solhymnen. Om de tidiga forskarnas idéer om en direkt litterär influens stämmer så vore det sannolikt att Ps. 104 utsagor är direkt och medvetet riktade mot Akhenatons solhymn och den tradition denna förknippas med. Detta skulle i så fall påverka frågan om psalmens datering och om eventuella relationer eller förbindelser mellan Egypten och ”Israel”. Som jag har visat i uppsatsen finns det dock inga goda argument för att Ps. 104 i sin färdiga form är sprungen ur samma tid som Akhenaton, eller att det skulle ha funnits ett Israel vid denna tid som genom förbindelser med Egypten skulle mottagit just Akhenatons solhymn vid ett utrikespolitiskt utbyte. Att psalmen är sprungen ur en mångkulturell och pluralistisk kontext är vida accepterat bland forskare. Även om psalmen mycket väl kan bära motiv vars tradition är mycket äldre än vad den är i färdig form finns det inte tillräckligt starka argument för att den skulle vara så gammal att den är samtida, eller nästan samtida med Akhenaton. Med detta konstaterat är frågan vad de teologiska ställningstagande som görs i psalmen har för potens, säger de något överhuvud taget om den egyptiska religionens dyrkan av Aton, soldisken?

Att ett påstående, ett tema eller ett motiv inte är kompatibelt med ett annat innebär inte genast att det är skapat för att motsäga eller konkurrera bort det med vilket det inte är kompatibelt. Ps. 104 och Akhenatons solhymn är enligt mig, med hänsyn till sina respektive traditioner två icke

kompatibla utsagor, men författaren till Ps. 104 måste inte ha varit medveten om detta när han valde psalmens formuleringar. Det går dock inte komma ifrån det centrala i att JHWH skapar himlakropparna och att de underordnas honom, en teologisk utsaga och tradition som Ps. 104 delar med Gen. 1, Ps. 74; 136 och 148. Att dessa utsagor är ett medvetet avståndstagande mot kultur där himlakropparna dyrkas som gudomar är högst sannolikt, och då den egyptiska soldyrkan föregår denna teologiska tradition och med största sannolikhet influerade det område där psalmen växte fram blir den på ett eller annat sätt ett avståndstagande från den teologiska tradition solhymnen representerar.

I fallet med Akhenatons solhymn finns det i princip inte mycket intressant att iaktta som inte är kopplat till Akhenatons regeringstid, med Ps. 104 är det precis tvärt om: trots en tillkomstmiljö som vi saknar verklig kännedom om är den en central utsaga för den religiösa kult som senare kom att prägla hela vår civilisation. Vidare studier i detta ämne skulle alltså kunna behandla texternas reception, och hur det är kopplat till deras ursprungliga kontext. Påverkas psalmens teologi av att författaren är anonym på ett sådant sätt att det blir begripligt varför den har influerat och inspirerat människor ända in i vår tid, till skillnad från solhymnen som i så fall blir meningslös när den tas ut ur sin tillkomstmiljö? Är psalmistens skapelseskildring av en så sofistikerad och allmänt tillgänglig natur att det är den och inte Akhenatons solhymn som representerar en slags ”förnuftsreligion” som står över de traditionella religiösa indelningarna? Jag vill hävda att det i Ps. 104 finns en väl avvägd balans mellan mytologiska element och ”realistiska” skildringar av verkligheten.

Precis som Levenson poängterar så påminner psalmens skapelseskildring om modernare deistiska eller teistiska filosofers gudsresonemang; där Gud är något man med tanken kan föreställa sig och vars existens man kan finna trolig efter att ha bevittnat jorden eller universum.¹⁰⁹ Trots detta är den tydligt fokuserad på JHWH med sin inledning om dennes kamp mot kaos och med att ständigt upprepa hans namn. Omnämmandet av Leviatan i skildringen av havet gör den också mindre allmän och tydligare förankrad i den kontext den har sitt ursprung. Judarnas traderande av det som ansetts vara ”deras” tillsammans med psalmens universella anspråk och allmänt lättillgängliga budskap skulle kunna vara förklaringen till att vi har Ps. 104 översatt till så gott som alla språk i världen, och att den läses och studeras i en helt annan utsträckning än Akhenatons solhymn. Hemlösheten tvingar människan att anpassa bagaget så att det är lätt att bära med sig, Ps. 104 kan rota sig överallt.

109 Levenson, *Creation*, 57–58.

Litteraturförteckning

1973års bibelkommission. *Bibel 2000: texterna: Gamla testamentet, Tillägg till Gamla testamentet – de apokryfa eller deuteronomistiska skrifterna, Nya testamentet: Bibelkommissionens översättning 1999*. Stockholm: Verbum, 2000.

Assmann, Jan. *Of God and Gods: Egypt, Israel, and the Rise of Monotheism*. Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 2008.

Bergman, Jan. "Amun". *Nationalencyklopedins webupplaga*.
<<http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/lang/amun>> (5 December 2013).

Breasted, von J.H. *Geschichte Ägyptens*. Översatt av Dr. Hermann Ranke. Berlin: Verlag von Karl Curtius, 1910.

Brueggemann, Walter. *Theology of The Old Testament: Testimony, dispute, advocacy*. Minneapolis: Fortress Press, 1997.

Crüsemann, Frank. *Studien zur Formgeschichte von Hymnus und Dankleid in Israel*. Neukirchen-Vlyun: Neukirchener Verlag, 1969.

Goldingay, John. *Psalms Volume 3: Psalms 90–150*. Grand Rapids, Michigan: Baker Academic, 2008.

Hossfeld, Frank Lothar & Zenger, Erich. *Psalms 3: a commentary on Psalms 101–150*. Översatt av Linda M. Maloney. Minneapolis: Fortress Press, 2011.

Kitchen, Kenneth Andersson. *Poetry of Ancient Egypt*. Jonsered: Paul Åströms förlag, 1999.

Kraus, Hans-Joachim. *Psalms 1–59: A Commentary*. Översatt av Hilton C. Oswald. Minneapolis: Augsburg Publ. House, 1988.

Kraus, Hans-Joachim. *Psalms 60-150: A commentary*. Översatt av Hilton C. Oswald. Minneapolis: Augsburg Fortress, 1989.

Krüger, Anette. *Das Lob des Schöpfers: Studien zu Sprache, Motivik und Theologie von Psalm 104*. Neukirchen-Vlyun: Neukirchener Verlag, 2010.

Levenson, John D. *Creation and the Persistence of Evil: The Jewish Drama of Divine Omnipotence*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1988.

Lichtheim, Miriam. *Ancient Egyptian literature Vol II: The New Kingdom*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press. 1976.

Miller, J. Maxwell & Hayes, John H. *A history of Ancient Israel and Judah*. Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press. 2006

Montserrat, Dominic. *Akhenaten: History, Fantasy and Ancient Egypt*. London & New York: Routledge, 2000.

Na`aman, Nadav. *Canaan in the Second Millenium: Collected Essays Volume 2*. Wintona Lake, Indiana: Eisenbrauns. 2005.

Pritchard, James B. *Ancient Near Eastern texts relating to the Old Testament*. Princeton New Jersey: Princeton University Press, 1955.

Redford, Donald B. *Akhenaten: The Heretic King*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1984.

Silverman, David P., Wegner, Josef W. & Wegner, Jennifer House. *Akhenaten and Tutankhamun: Revolution and Restoration*. Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, 2006.

Spieckermann, Hermann. *Heilsgegenwart: Eine Theologie der Psalmen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1989.

Steck, Odil Hannes. *Old Testament Exegesis: A Guide to the Methodology*. Atlanta, Georgia: Scholars Press, 1995.

Thomas, D. Winton (red). *Documents from Old Testament Times*. London: Thomas Nelson and Sons Ltd, 1958.

Weigall, Arthur. *Faraon Achnaton: den första individen i historien, hans levnad och hans tidevarv*. Översatt av C. D. Josephson. Stockholm: Geber, 1923.